

บทที่ 3

การเปลี่ยนแปลงการประกอบอาชีพของคนในสังคมก่อนอุตสาหกรรม

ดังที่ได้กล่าวไว้ในบทที่ 2 แล้วว่าสังคมก่อนอุตสาหกรรมที่แท้จริงนั้น สมาชิกของสังคมส่วนใหญ่หรือราวร้อยละ 90 อาศัยอยู่นอกเขตเมืองและประกอบอาชีพทางการเกษตรกรรมทั้งที่ปลูกพืช เลี้ยงสัตว์ และจับสัตว์น้ำ ดังเช่น ชาวประมงตามชายฝั่งทะเลทั่วไป ลักษณะเด่นของระบบเศรษฐกิจในสังคมประเภทนี้ก็คือ เป็นการผลิตแบบเลี้ยงตัวเองได้หรือเป็นการผลิตเพื่อยังชีพ (subsistence economy) เป็นหลัก ส่วนคนจำนวนอีกร้อยละ 10 จะอาศัยอยู่ในเมือง ซึ่งเมืองในสังคมก่อนอุตสาหกรรมจะเป็นที่ตั้งของฐานอำนาจและเป็นศูนย์กลางทางการค้าและหัตถกรรมของสังคมก่อนอุตสาหกรรม

เมื่อวันเวลาผ่านไป การเปลี่ยนแปลงในสังคมก่อนอุตสาหกรรมก็เกิดขึ้น เราอาจจำแนกสาเหตุที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงออกเป็น 3 ประเภท คือ

1. บัจจัยภายใน ได้แก่ การเพิ่มขึ้นหรือลดลงของจำนวนประชากร เกิดทุพภิกขภัย และภัยพิบัติจากธรรมชาติ

2. บัจจัยภายนอก ได้แก่ การรุกรานจากชาติอื่น การแผ่ขยายของลัทธิการค้า (mercantilism) และลัทธิทุนนิยม (capitalism) เข้าไปในสังคม การยึดครองเป็นอาณานิคม (colonialism) การเข้าไปทำการค้าและอุตสาหกรรมของบริษัทข้ามชาติ (transnational corporations) และการแพร่กระจายวัฒนธรรมต่างชาติเข้าไป

3. การสังเคราะห์บัจจัยภายในและบัจจัยภายนอก เช่น เมื่อต้องการปรับปรุงประสิทธิภาพทางการผลิตและประสงค์ให้สังคมเจริญก้าวหน้าเท่าเทียมกับอารยประเทศ บวกกับกลไกทางเศรษฐกิจและการเมืองระหว่างประเทศที่บีบบังคับให้มีการเปลี่ยนแปลง จึงมีการสร้างแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติในประเทศโลกที่สามหรือสังคมก่อนอุตสาหกรรมเกือบทุกประเทศ ทั้งนี้ เพื่อเร่งรัดให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปตามทิศทางที่วางไว้

ต่อไปนี้จะกล่าวถึงรายละเอียดเกี่ยวกับสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงในแต่ละข้อ

ปัจจัยภายในกับการเปลี่ยนแปลง

เป็นที่ทราบกันแล้วว่า สังคมก่อนอุตสาหกรรมส่วนใหญ่จะมีลักษณะเป็นแบบสังคมที่จัดแบ่งสมาชิกออกเป็นกลุ่ม ๆ ตามสถานภาพของสังคมที่เขาสังกัดอยู่ (status society) เช่น กลุ่มขุนนาง กลุ่มคนชั้นกลาง กลุ่มช่างฝีมือ และกลุ่มคนชั้นต่ำ ในขณะที่เดียวกัน การประกอบอาชีพก็จะจำแนกออกตามสถานภาพทางสังคมของคน ๆ นั้น ทำให้คนไม่อาจเปลี่ยนอาชีพได้ตามที่เขาต้องการ ทั้งนี้ เป็นเพราะการเปลี่ยนอาชีพหมายถึงการเปลี่ยนสถานภาพทางสังคม ซึ่งไม่อาจทำได้ง่ายนักโดยเฉพาะอย่างยิ่งการเปลี่ยนสถานภาพ

ต่อมาเมื่อจำนวนประชากรเพิ่มขึ้น จะมีผลต่อการประกอบอาชีพของคน แต่การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นไม่ได้มาจากการประดิษฐ์คิดค้นเทคนิคเพื่อเพิ่มผลผลิตให้ทันสมัย การเพิ่มผลผลิตมักเป็นการขยายเนื้อที่เพาะปลูกออกไปยังบริเวณที่เป็นป่าเขา ตัวอย่างเช่น เมื่อจำนวนสมาชิกในหมู่บ้านมีมากกว่าเนื้อที่เพาะปลูก ก็จะเกิดการอพยพออกจากหมู่บ้านแห่งนั้นไปหาแหล่งทำกินและตั้งหมู่บ้าน ณ ที่แห่งใหม่ การขยายเนื้อที่เพาะปลูกเพื่อเพิ่มผลผลิตนี้เป็นวิธีการที่พบเห็นได้ในสังคมชนบทของไทยเมื่อราว 50-100 ปีที่ผ่านมาโดยจะเกิดหมู่บ้านใหม่ ๆ ขึ้นทั่วทุกภาคของประเทศ จากการสอบถามประวัติของหมู่บ้านเหล่านี้ จะพบว่า ในระยะแรกจะมีกลุ่มครอบครัวผู้บุกเบิก 2-3 ครอบครัวที่อพยพมาจากหมู่บ้านใหญ่ที่เก่าแก่เมื่อราว 60 ปีที่ผ่านมา สาเหตุของการอพยพก็เนื่องจากว่าหมู่บ้านเดิมมีจำนวนประชากรเพิ่มมากขึ้น ทำให้เนื้อที่เพาะปลูกไม่เพียงพอกับกำลังแรงงานที่มีอยู่ ดังนั้น ครอบครัวบางครอบครัวจึงย้ายออกไปหาที่ทำกินแห่งใหม่ ต่อมางานเข้าสู่สมาชิกของสังคมก็เพิ่มมากขึ้นจนกลายเป็นหมู่บ้านขนาดใหญ่ขึ้นในกาลต่อมา

ในกรณีของการเปลี่ยนแปลงอาชีพในทางหัตถกรรมนั้น การเพิ่มผลผลิตมักเป็นผลมาจากการนำแรงงานใหม่มาขยายกำลังการผลิตซึ่งมีลักษณะเป็นเช่นเดียวกับการเกษตรกรรมดังที่เพิ่งกล่าวถึงข้างต้น ส่วนผู้ใช้วิชาชีพเฉพาะ เช่น แพทย์ ช่างฝีมือ นักวิทยาศาสตร์ ฯลฯ ก็จะมีตัวแทนโดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้เป็นลูกหลานสืบทอดอาชีพเพื่อสนองความต้องการที่มีอยู่อย่างจำกัดในเมืองก่อนอุตสาหกรรม

ส่วนปัจจัยภายในอื่น ๆ เช่น เกิดโรคระบาด เกิดหูกภัย หรือกระแสไฟฟ้าเปลี่ยนทิศทาง ตลอดจนการแปรผันของดินฟ้าอากาศนั้น สมาชิกของสังคม จะมีปฏิกิริยาโต้ตอบด้วยการ

อพยพย้ายไปอยู่ถิ่นอื่น หรือไม่ก็ร่วมกันทำพิธีบนบานให้เทพยดาอารักษ์ช่วยปกปักรักษาสังคมให้พ้นภัย
ปรากฏการณ์คั้งนี้จะทำให้ผู้มีอาชีพเป็นโหรา พราหมณ์ คนทรง พ่อมดหมอผี และพระมีบทบาทสำคัญ
ในสังคม

การประดิษฐ์คิดค้นสิ่งใหม่ ๆ เพื่อใช้ในการประกอบอาชีพใด ๆ มักจะถูกคัดค้านหรือ
ต่อต้านจากคนบางกลุ่มในสังคม โดยจะกล่าวหาว่านอกกรีตและผิดประเพณีที่เคยทำกันมา ยกเว้น
เมื่อเกิดภาวะวิกฤต เช่น เกิดโรคระบาด และทุกข์ภัยที่มีผลกระทบต่อคนทั้งสังคม ผู้คิดค้นสิ่ง
ใหม่อาจเข้ามามีบทบาทต่อสังคมได้บ้าง หรือในบางกรณี เมื่อผู้ประดิษฐ์เสียชีวิตไปนานหลายปี ต่อ
มาเมื่อมีผู้ค้นพบผลงานของเขาและนำเอาผลงานนั้นมาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อสังคมได้ ชื่อเสียง
ของผู้ประดิษฐ์ก็ได้รับการยกย่องทั่วไปทั้ง ๆ ที่ประติษฐกรรมชิ้นนั้นได้รับการคัดค้านอย่างหนักหาก
เขานำออกเผยแพร่ในขณะที่เขายังคงมีชีวิตอยู่

ปัจจัยภายนอกกับการเปลี่ยนแปลง

ในสังคมโบราณ การคุกคามจากภายนอกมักมีสาเหตุมาจากความต้องการกำลังแรง
งานเพื่อกวาดต้อนไปเป็นข้าทาสรับใช้หรือบังคับให้ทำการเพาะปลูกเพื่อนำผลผลิตมอบให้แก่ประ-
ชากรและชนชั้นสูงของประเทศที่ได้รับชัยชนะ ดังนั้น ข้อมูลทางประวัติศาสตร์ที่ได้กล่าวถึงการ
ทำศึกสงครามระหว่างสังคมโบราณตามทวีปต่าง ๆ ของโลกมักบรรยายไว้ว่า หากสังคมใดมีความ
เข้มแข็งด้านการทหารก็จะรบรุกสังคมอื่น ๆ รอบข้างเพื่อสร้างความยิ่งใหญ่ให้แก่องค์จักรพรรดิ
หรือเจ้าผู้ครองนคร และเมื่อสามารถกวาดต้อนเชลยศึกมาได้เป็นจำนวนมากแล้วก็จะบังคับให้
สร้างปราสาทราชวังขนาดใหญ่และทำหน้าที่ในการผลิตอาหารเพื่อเลี้ยงชาว เมืองและกองทหาร
ขององค์จักรพรรดิ รวมทั้งส่งผลผลิตเพื่อเก็บเป็นเสบียงอาหารในการออกศึกสงครามครั้งต่อไป

ต่อมาเมื่อการปฏิวัติทางอุตสาหกรรมเกิดขึ้น การทำสงครามเพื่อกวาดต้อนผู้คนไป
เป็นเชลยศึกได้ลดความสำคัญลง ทั้งนี้ เพราะระบบการผลิตของสังคมอุตสาหกรรมได้เปลี่ยน
จากการใช้คนเป็นจำนวนมาก (labor intensive) มาเป็นการใช้เครื่องจักรกลและเทคโนโลยี
สมัยใหม่แทน ทำให้สังคมยุโรปตะวันตกในคริสต์ศตวรรษที่ 18-19 หันไปใช้วิธีการเข้ายึด
ครองดินแดนแถบอื่นของโลกเป็นอาณานิคม เพื่อใช้เป็นแหล่งป้อนวัตถุดิบให้แก่โรงงานอุตสาหกรรม
และเป็นตลาดรองรับสินค้าที่ผลิตขึ้น ทำให้ความมั่งคั่งทางด้านทรัพย์สิน (wealth) และการผูก

ขาดทางการค้าการอุตสาหกรรม (monopoly) ไปกระจุกตัวอยู่ในแถบยุโรปตะวันตก เช่น ที่ อังกฤษ ฝรั่งเศส เยอรมัน เนเธอร์แลนด์ เบลเยียม สเปน โปรตุเกส และอิตาลี จนถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 ระบบทุนนิยมโลกได้บรรลุถึงจุดสูงสุดและกลายเป็นลัทธิจักรวรรดินิยม (imperialism)⁽¹⁾ ไป ปราบปรามการณ์ตั้งนี้ทำให้สังคมก่อนอุตสาหกรรมที่เคยรพ่วงระหว่างกันตกเป็นอาณานิคมของชาติตะวันตกไป และเลิกทำสงครามกัน ดังเช่น เมื่อพม่า ลาว และเขมร ตกเป็นอาณานิคมของอังกฤษและฝรั่งเศส การรพ่วงกับไทยก็สิ้นสุดลง

การขยายตัวทางด้านการค้าออกไปยังสังคมก่อนอุตสาหกรรมทั่วโลกที่ได้กระทำไปพร้อม ๆ กับการส่งกองกำลังทหารเข้าไปยึด ก่อให้เกิดกระบวนการผนวกสังคมด้อยพัฒนาเข้าสู่ระบบทุนนิยมโลก โดยกำหนดให้บริเวณด้อยความเจริญเป็น "ดินแดนบริวาร" (peripheral) เพื่อส่งสินค้าวัตถุดิบและความมั่งคั่งกลับไปสู่ "รัฐศูนย์กลาง" (core) ของระบบทุนนิยมโลก (capitalist world-system)⁽²⁾ การรุกทางด้านการค้าของรัฐศูนย์กลางไปสู่ดินแดนบริวารได้กระทำ 2 รูปแบบพร้อม ๆ กัน คือ

1. บริษัทข้ามชาติ* ของรัฐศูนย์กลาง เข้าไปจัดตั้งบริษัทสาขาเพื่อขุดค้นสินแร่ ไม้ซุง สินค้าเกษตรทุกประเภท ในขณะที่เดียวกันบริษัทสาขา ก็จะทำหน้าที่ในการจำหน่ายสินค้าที่ส่งมาจากเมืองแม่ หนึ่ง เพื่อที่จะทำให้การผลิตและการจัดจำหน่าย มีประสิทธิภาพและได้ผลดี บริษัทเงินทุนและธนาคารของประเทศยุโรปตะวันตกก็ เข้าไปจัดตั้งสาขาในดินแดนด้อยพัฒนาด้วย⁽³⁾

2. เริงขยายอุดมการณ์ของลัทธิทุนนิยมเข้าไปในดินแดนบริวารด้วยการโหมการโฆษณาขายสินค้าอุตสาหกรรมและสินค้าประเภทฟุ่มเฟือยให้กับชนชั้นสูง ด้วยการเปลี่ยนระบบการแลกเปลี่ยนของ (barter system) มาเป็นการใช้เงินตรา เร่งเร้าให้เกิดการลงทุนในทุกสาขาและด้วยการคุกคามเหยียดหยามวัฒนธรรมดั้งเดิมว่าไม่ทันสมัย ไม่เป็นเหตุเป็นผล และป่าเถื่อน รวมทั้งสนับสนุนส่งเสริมให้คนนิยมยกย่องความร่ำรวยในทรัพย์สินเงินทองแทนการยึดถือยศฐาบรรดาศักดิ์ เป็นต้น

ส่วนวิธีการที่จะให้การรุกได้ผลสำเร็จตาม เป้าหมายและ เสียค่าใช้จ่ายน้อยที่สุด

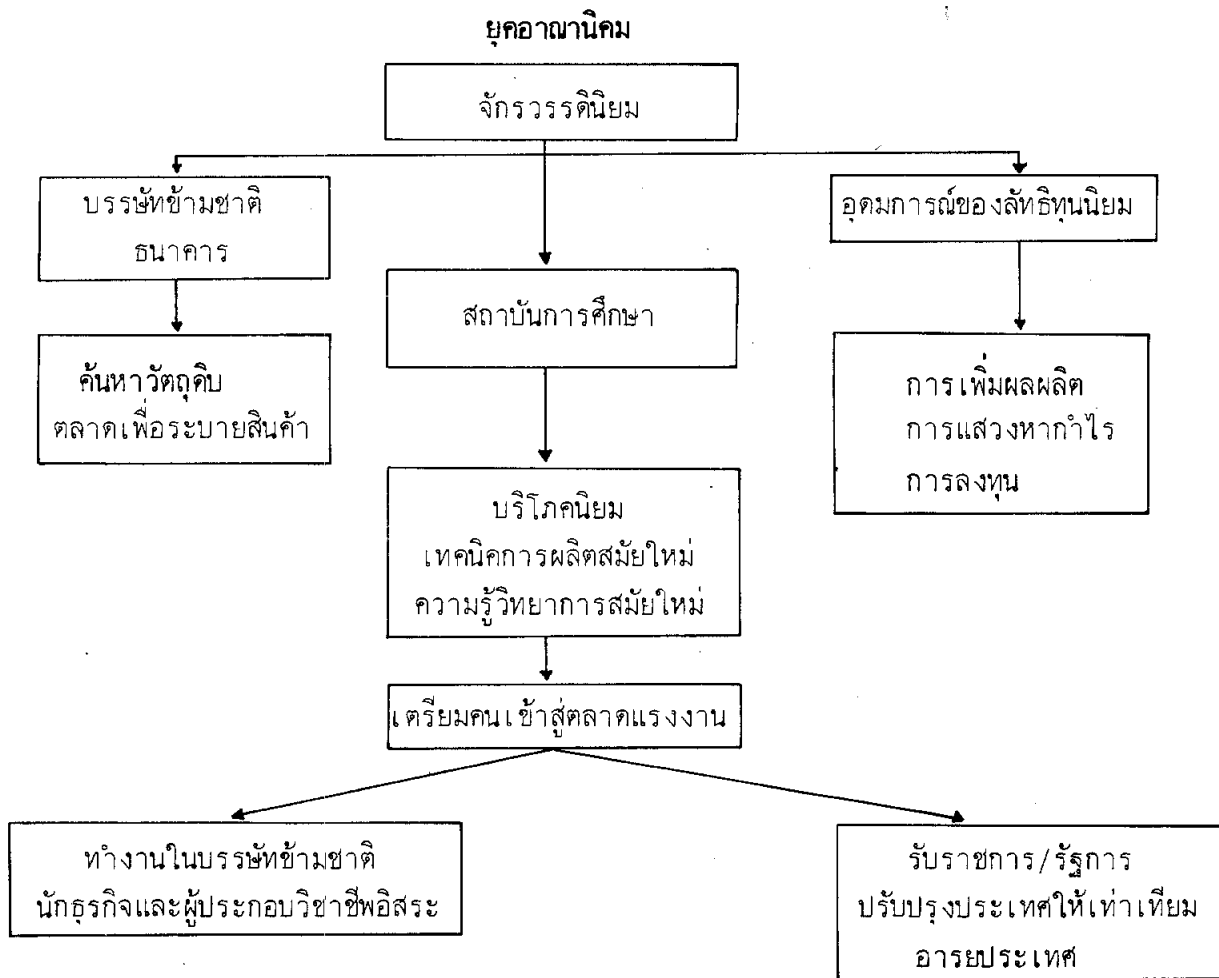
---

*บริษัทข้ามชาติ หมายถึงกิจการธุรกิจอุตสาหกรรมซึ่งมีบริษัทแม่อยู่ในประเทศใดประเทศหนึ่ง และได้เข้าไปทำธุรกิจที่ดินแดนของประเทศอื่นตั้งแต่ 2 ประเทศขึ้นไป กล่าวกันว่า บริษัทข้ามชาติเกิดขึ้นครั้งแรกในราวปี ค.ศ. 1870 (พ.ศ. 2313)

ที่มักกระทำกัน ได้แก่ การคัดเลือกเด็กและเยาวชนในวัยหนุ่มสาวไปศึกษาและได้รับประสบการณ์ในประเทศยุโรปเพื่อเรียนรู้ถึงการดำรงชีวิตอยู่ในสังคมอุตสาหกรรม และการบริโภคแบบคนยุโรป เมื่อ "นักเรียนนอก" เหล่านี้กลับมายังสังคมของตนก็เข้าทำงานในบริษัทข้ามชาติ และบางส่วนก็เข้ารับราชการเพื่อปรับปรุงและบริหารประเทศให้ก้าวไปสู่สังคมอุตสาหกรรม นอกจากนี้บางคนทำงานในสถาบันการศึกษาระดับกลางและระดับสูงเพื่อสอนคนรุ่นใหม่ให้เรียนรู้วิทยาการสมัยใหม่อันเป็นการสร้างคนให้เข้าทำงานทั้งในบริษัทข้ามชาติ งานราชการและประกอบธุรกิจส่วนตัว จะเห็นได้ว่านักเรียนนอกเหล่านี้เองที่ทำหน้าที่เป็น "ตัวจักร" เร่งให้การรุกรานของรัฐศูนย์กลางสามารถบรรลุผลได้เร็วขึ้น

แผนภาพที่ 3.1

ระบบการรุกของจักรวรรดินิยมต่อสังคมก่อนอุตสาหกรรม

อนึ่ง ในยุคอาณานิคมเริ่มแรกนั้น บริษัทข้ามชาติของประเทศอังกฤษมีจำนวนมากที่สุด บริษัทเหล่านี้ประกอบธุรกิจในการค้ารวมทั้งออกไปลงทุนขุดค้นแร่ดีบุกและแหล่งแร่ทั่วทุกส่วนของโลก อาทิเช่น น้ำมันและสินแร่ในเม็กซิโก เหมืองทองแดงในชิลีและเปรู และน้ำมันในอินโดนีเซีย ในขณะเดียวกัน อังกฤษก็มีบทบาทเด่นในระบบการเงินนานาชาติด้วย รองลงมาได้แก่บริษัทของประเทศฝรั่งเศสและเยอรมัน ในระยะต่อมา บริษัทเหล่านี้ได้เริ่มประมูลงานการก่อสร้างให้กับหน่วยงานของรัฐบาลของประเทศเกิดใหม่ เช่น สร้างทางรถไฟ รถรางและสาธารณูปโภคในทวีปอเมริกาใต้ (เม็กซิโก บราซิล อาร์เจนตินา) นอกจากนี้ ยังได้ลงทุนในการปลูกอ้อยเป็นไร่ขนาดใหญ่ (plantation) ในคิวบาและหมู่เกาะอินเดียตะวันตกเพื่อส่งกลับไปป้อนโรงงานและใช้บริโภคในประเทศยุโรปตะวันตก

ต่อมาในช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่หนึ่งเพียงเล็กน้อย บทบาทของบริษัทข้ามชาติได้ขยายตัวอย่างรวดเร็ว เพื่อแสวงหาวัตถุดิบป้อนโรงงานอุตสาหกรรมที่เพิ่มประสิทธิภาพในการผลิตสูงขึ้นหลายเท่าตัว ทั้งนี้ เพราะเกิดการแข่งขันกันอย่างจริงจังระหว่างประเทศต่าง ๆ ในยุโรปตะวันตกเพื่อครอบครองความเป็นหนึ่งในระบบเศรษฐกิจทุนนิยมโลก จึงมีการเร่งค้นหาวัตถุดิบราคาถูกลงมาจากดินแดนด้อยพัฒนาไปใช้ในการผลิตเพื่อลดต้นทุนและสามารถขายสินค้าที่ผลิตขึ้นในราคาต่ำกว่าสินค้าของประเทศคู่แข่ง อนึ่ง อัตราการใช้พลังงานก็เพิ่มขึ้นเป็นเงาตามตัว ดังนั้นบริษัทข้ามชาติประเภทธุรกิจน้ำมันจึงเกิดขึ้น เช่น Exxon และ Royal Dutch Shell ซึ่งได้สร้างข่ายงานธุรกิจประเภทน้ำมันไปทั่วทุกมุมโลก ส่วนบริษัทข้ามชาติประเภทธุรกิจอาหารและการเกษตรได้ก่อตัวขึ้นอย่างจริงจังเป็นครั้งแรกเมื่อ The United Fruit Company ได้เปิดดำเนินกิจการในปี ค.ศ. 1899 (พ.ศ. 2442) โดยได้ไปลงทุนปลูกกล้วยในแถบอเมริกากลางและแถบหมู่เกาะทะเลแคริบเบียน ต่อมาบริษัท Unilever ของอังกฤษก็ได้ไปลงทุนอุตสาหกรรมน้ำมันพืชและโกโก้ในอัฟริกา บริษัท Dunlop ไปลงทุนปลูกยางพาราในมาเลเซีย และบริษัท Brooke Bond ไปลงทุนไร่ใบชาขนาดใหญ่ในอินเดียและศรีลังกา

เมื่อสงครามโลกครั้งที่หนึ่งสิ้นสุดลง การลงทุนของบริษัทข้ามชาติส่วนใหญ่ไปกระจุก

ตัวอยู่ที่ประเทศต่าง ๆ ในทวีปอเมริกาใต้โดยมีจำนวนสาขาของบริษัทข้ามชาติจากสหรัฐฯ* และจากยุโรปตะวันตกกว่า 200 แห่งที่ไปทำธุรกิจอุตสาหกรรมในส่วนนี้ของโลก ดังตัวอย่างเช่น บริษัทของสหรัฐฯ ได้แก่ Fords, General Motors, Goodyear, Firestone, National Cash Register, General Electrics, ITT, Abbott และ Parke David ส่วนของยุโรป ได้แก่ Pirelli, Philips, Siemens, Lever, Roche, Nestle และ Olivetti เป็นต้น ต่อมาในช่วงทศวรรษที่ 20-40 แห่งคริสต์ศักราช อิทธิพลของบริษัทข้ามชาติได้เจาะลึกลงไปแทบทุกทวีปของโลก ดังเช่นในแอฟริกาได้มีการลงทุนปลูกใบชาและกาแฟขนาดใหญ่ในเคนยา ไร่ยางพาราในไลบีเรีย เหมือนทองแดงในแซมเบียและเหมืองอัญมณีในแอฟริกาใต้ ส่วนในแถบตะวันออกกลางนั้นส่วนใหญ่เป็นการลงทุนเจาะหาน้ำมันดิบ

ภายหลังที่สงครามโลกครั้งที่สองผ่านพ้นไป สหรัฐฯ ยังคงดำรงบทบาทเป็นผู้นำระบบเศรษฐกิจของโลกและมีจำนวนบริษัทข้ามชาติไปลงทุนในต่างประเทศมากที่สุดทั้งในด้านจำนวนและปริมาณเงินลงทุน แต่พอถึงปี ค.ศ. 1960 (พ.ศ. 2503) เป็นต้นมา บริษัทของญี่ปุ่นและยุโรปกลับเจริญเติบโตและขยายตัวออกไปลงทุนในต่างประเทศในอัตราที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วในช่วงนี้เองการลงทุนด้านเทคโนโลยีขั้นสูงสาขาการคมนาคมขนส่งได้ขยายตัวสูงขึ้น อาทิ เช่น การบิน เรือบรรทุก รถบรรทุก โรงเก็บสินค้า โทรศัพท์และโทรเลขเพื่อเชื่อมโยงการสื่อสารไปได้ทั่วโลก อนึ่ง ได้มีการลดอัตราค่าบริการการขนส่งทางเรือลง ซึ่งยังผลให้การขนส่งสินค้าทำได้รวดเร็วและสามารถประหยัดค่าใช้จ่ายได้มาก ดังนั้น สินค้าอุตสาหกรรมจึงกระจายออกไปยังสังคมด้อยพัฒนาในปริมาณที่มากยิ่งขึ้นหลายเท่า

ระหว่างทศวรรษที่ 50-60 แห่งคริสต์ศักราช จำนวนบริษัทสาขาได้เพิ่มมากขึ้นตามภูมิภาคต่าง ๆ ของสังคมด้อยพัฒนาแทนที่จะมีเฉพาะในเขตเมืองหลวงและเมืองใหญ่ เช่นในอดีตรวมทั้งมีการลงทุนโดยตรงจากต่างประเทศ (direct investment) มากขึ้น แต่ในทศวรรษที่ 70 (หรือตั้งแต่ปี พ.ศ. 2510 เป็นต้นมา) ยุทธศาสตร์การรุกของประเทศอุตสาหกรรมได้เปลี่ยน

---

*นับตั้งแต่ตอนปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 สหรัฐอเมริกาเริ่มมีบทบาทเด่นในระบบเศรษฐกิจทุนนิยมของโลก และได้กลายเป็นศูนย์กลางสำคัญแทนประเทศในยุโรปตะวันตกนับตั้งแต่ภายหลังสงครามโลกครั้งที่หนึ่งจนกระทั่งถึงปลายสงครามเวียดนามเมื่อปี ค.ศ. 1975 (พ.ศ. 2518) จากนั้นศูนย์กลางทุนนิยมโลกก็ได้กระจายไปสู่ภูมิภาคต่าง ๆ ของโลก เช่น ญี่ปุ่น ประชาคมเศรษฐกิจยุโรป สหภาพแอฟริกาใต้ ออสเตรเลีย ยุโรปตะวันออก และประเทศผู้ผลิตน้ำมัน เมื่อประเทศกลุ่มนี้ได้ขึ้นราคาน้ำมันดิบหลายเท่าตัวในปี ค.ศ. 1973 ซึ่งยังผลให้ OPEC มีเงินทุนสำรองมากมายและมีอิทธิพลต่อภาวะเศรษฐกิจของโลกตลอดช่วงทศวรรษที่ 70

ไป เพราะบริษัทข้ามชาติได้แยกการลงทุนออกเป็นส่วน ๆ เช่น การลงทุนในด้านเทคโนโลยี การเงินและการจัดการแทนการลงทุนครบวงจร (package foreign investment) ดังเช่นแต่ก่อน ในขณะที่เดียวกัน รัฐบาลของประเทศกำลังพัฒนา ก็ได้วางมาตรการควบคุมให้เป็นเช่นนั้น จึงทำให้อัตราการขยายตัวการลงทุนโดยตรงจากต่างประเทศลดลง กลายเป็นการลงทุนร่วม (joint venture) ระหว่างบริษัทข้ามชาติกับนายทุนชาวพื้นเมือง

ตั้งแต่ทศวรรษที่ 50 เป็นต้นมา บริษัทข้ามชาติได้เข้าไปลงทุนในประเทศโลกที่สาม ในธุรกิจอุตสาหกรรมที่สอดคล้องกับนโยบายการพัฒนาประเทศซึ่งยึดยุทธวิธีการผลิตเพื่อทดแทนการนำเข้า (import substitution strategy) กล่าวคือ แทนที่ประเทศด้อยพัฒนาเหล่านั้นจะนำเข้าตู้เย็น พัดลม รถจักรยาน ฯลฯ จากต่างประเทศ รัฐบาลก็สนับสนุนให้บริษัทข้ามชาติเข้ามาตั้งโรงงานผลิตภายในประเทศของตน จึงเป็นผลให้บริษัทข้ามชาติได้รับประโยชน์มากมายมหาศาลจากนโยบายการพัฒนาประเทศตามยุทธวิธีดังกล่าว ต่อมาเมื่อถึงปลายทศวรรษที่ 60 และทศวรรษที่ 70 (หรือราวปี พ.ศ. 2515) นโยบายการพัฒนาของประเทศกำลังพัฒนาได้เปลี่ยนเป็นยุทธวิธีการผลิตเพื่อการส่งออก (export-oriented industrialization strategy) กล่าวคือ มีการเร่งรัดผลิตสินค้าอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออกให้ได้เงินตราต่างประเทศเข้ามาใช้ในการพัฒนาประเทศ ปรากฏการณ์ใหม่ที่เกิดขึ้น ได้แก่ สังคมก่อนอุตสาหกรรมกลายเป็นแหล่งประกอบสินค้าเพื่อการส่งออก (export processing zone) นั่นคือ ตัวสินค้าหลักและชิ้นส่วนสำคัญนั้นผลิตขึ้นในประเทศอุตสาหกรรม แล้วส่งไปประกอบในโรงงานที่ตั้งขึ้นในประเทศกำลังพัฒนาเพื่อส่งออกไปขายต่อนั่นเอง⁽⁴⁾

ข้อมูลในตารางที่ 3.1 แสดงให้เห็นถึงส่วนแบ่งของอุตสาหกรรมที่ควบคุมโดยบริษัทข้ามชาติในช่วงทศวรรษที่ 70 แห่งคริสต์ศักราช (ระหว่างปี พ.ศ. 2513-2523) โดยคำนวณจากกำลังการผลิต จากยอดขายหรือผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติ จากการจ้างแรงงาน และจากทรัพย์สินของรัฐทั้งหมดของบางประเทศ ซึ่งจะเห็นได้ว่าบริษัทข้ามชาติมีอิทธิพลต่อระบบเศรษฐกิจของประเทศกำลังพัฒนามาก

ตารางที่ 3.1

ส่วนแบ่งของอุตสาหกรรมที่ควบคุมโดยบริษัทข้ามชาติ

ประเทศ	ปี (ค.ศ.)	% ส่วนแบ่ง	ฐานที่ใช้ในการคำนวณ
ลาตินอเมริกา			
อาร์เจนตินา	1972	31	กำลังการผลิต
บราซิล	1977	44	ยอดขาย
อเมริกากลาง	1971	31	กำลังการผลิต
ชิลี	1978	25	ยอดขาย
โคลัมเบีย	1974	43	กำลังการผลิต
อีเควดอร์	1971-3	66	ทรัพย์สินของรัฐ
เม็กซิโก	1970	35	กำลังการผลิต
แอฟริกา			
กานา	1974	50	ยอดขาย
เคนยา	1976	30-35	การจ้างงาน
แซมเบีย	1974	30-35	การจ้างงาน
เอเชีย			
ฮ่องกง	1971	11	การจ้างงาน
อินเดีย	1975	13	ยอดขาย
อิหร่าน	1975	10-15	การจ้างงาน
สิงคโปร์	1978	83	ผลผลิต
เกาหลีใต้	1975	11	ยอดขาย
ไทย	1970	9	การจ้างงาน

ที่มา : ปรับปรุงจาก Rhys Jenkins, *Transnational Corporations and Uneven Development* (1987), p.10.

รายชื่อบริษัทข้ามชาติขนาดใหญ่ที่สุดในอุตสาหกรรมแต่ละประเภทในปี พ.ศ. 2520 มีดังนี้

1. การบิน ได้แก่ Rockwell International (สหรัฐ) United Technologies (สหรัฐ) Boeing (สหรัฐ) McDonnell Douglas (สหรัฐ) และ Lockheed (สหรัฐ) มีสัดส่วนของยอดขายรวมกันร้อยละ 76.3 ของยอดขายในอุตสาหกรรมประเภทนี้ของโลก
2. เครื่องใช้ในสำนักงาน รวมทั้งคอมพิวเตอร์ ได้แก่ IBM (สหรัฐ) Litton Industries (สหรัฐ) Sperry Rand (สหรัฐ) Honeywell (สหรัฐ) และ NCR (สหรัฐ) มีสัดส่วนของยอดขายรวมกันถึงร้อยละ 33.8 ของอุตสาหกรรมประเภทนี้ของโลก
3. เครื่องวัด เครื่องมือทางวิทยาศาสตร์ และเครื่องถ่ายรูป ได้แก่ Eastman Kodak (สหรัฐ) Xerox (สหรัฐ) Minnesota Mining and Manufacturing (สหรัฐ) Hewlett Packard (สหรัฐ) และ Polaroid มีสัดส่วนของยอดขายรวมกันร้อยละ 80.9
4. เครื่องใช้ไฟฟ้าและอิเล็กทรอนิกส์ ได้แก่ General Motors (สหรัฐ) ITT (สหรัฐ) Philips (เนเธอร์แลนด์) Siemens (เยอรมัน) และ Hitachi (ญี่ปุ่น) มีสัดส่วนของยอดขายรวมกันร้อยละ 33.8
5. ผลิตภัณฑ์เคมีและยา ได้แก่ Hoechst (เยอรมัน) EI du Pont de Nemours (สหรัฐ) Bayer (เยอรมัน) BASF (เยอรมัน) และ ICI (อังกฤษ) มีสัดส่วนของยอดขายรวมกันร้อยละ 21.1
6. เครื่องมือในอุตสาหกรรมการเกษตร ได้แก่ Mitsubishi (ญี่ปุ่น) International Harvester (สหรัฐ) Caterpillar Tractor (สหรัฐ) Gutehoffnungshute (เยอรมัน) และ Deere (สหรัฐ) มีสัดส่วนของยอดขายรวมร้อยละ 30.1
7. ยาง ได้แก่ Goodyear (สหรัฐ) Firestone (สหรัฐ) Dunlop-Pirelli Union (สหรัฐ/อิตาลี) Michelin (ฝรั่งเศส) และ Uniroyal (สหรัฐ) มีสัดส่วนของยอดขายรวมกันร้อยละ 68.0
8. โลหะ ได้แก่ US Steel (สหรัฐ) Nippon Steel (ญี่ปุ่น) Thyssen (เยอรมัน) Bethlehem Steel (สหรัฐ) และ British Steel (อังกฤษ) มีสัดส่วนของยอดขายรวมกันร้อยละ 15.3

9. เครื่องดื่ม ได้แก่ Coca-Cola (สหรัฐอเมริกา) Pepsi-Cola (สหรัฐอเมริกา) Anheuser-Busch (สหรัฐอเมริกา) Kirin Brewery (ญี่ปุ่น) และ Allied Breweries (อังกฤษ) มีสัดส่วนยอดขายรวมกันร้อยละ 46.9

10. อาหาร ได้แก่ Unilever (อังกฤษ/เนเธอร์แลนด์) Nestle (สวิส) Beatrice Foods (สหรัฐอเมริกา) Esmark (สหรัฐอเมริกา) และ Kraft (สหรัฐอเมริกา) มีสัดส่วนยอดขายรวมกันร้อยละ 24.4⁽⁵⁾

ส่วนตารางที่ 3.2 แสดงให้เห็นถึงมูลค่ายอดขายของบริษัทข้ามชาติที่ใหญ่ที่สุดในโลก เมื่อเปรียบเทียบกับมูลค่าผลิตภัณฑ์มวลรวมของประเทศกำลังพัฒนาบางประเทศ จะทำให้เรามองเห็นขนาดอันมหึมาของบริษัทเหล่านี้ได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น

ตารางที่ 3.2

มูลค่ายอดขายของบริษัทข้ามชาติเมื่อเทียบกับมูลค่าผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติของบางประเทศ
ในปี พ.ศ. 2527

ชื่อบริษัท (จากประเทศ)	อุตสาหกรรมที่ทำ	ยอดขาย (พันล้านเหรียญ)	ผลิตภัณฑ์มวลรวม (ของประเทศ) (พันล้านเหรียญ)
Exxon (สหรัฐอเมริกา)	น้ำมัน	73.6	83.2 (เกาหลีใต้)
Shell (เนเธอร์แลนด์/อังกฤษ)	น้ำมัน	72.6	80.6 (อินโดนีเซีย)
General Motors (สหรัฐอเมริกา)	รถยนต์	64.4	76.2 (อาร์เจนตินา)
BP (อังกฤษ)	น้ำมัน	44.1	73.5 (ไนจีเรีย)
Mobil (สหรัฐอเมริกา)	น้ำมัน	43.0	50.7 (อัลจีเรีย)
Ford (สหรัฐอเมริกา)	รถยนต์	40.2	47.5 (เวเนซุเอลา)
Texaco (สหรัฐอเมริกา)	น้ำมัน	36.3	47.5 (ตุรกี)
IBM (สหรัฐอเมริกา)	เครื่องใช้ในสำนักงาน	35.2	42.0 (ไทย)
du Pont (ฝรั่งเศส)	เคมีภัณฑ์และพลังงาน	27.6	34.4 (โคลัมเบีย)
General Electric (สหรัฐอเมริกา)	อิเล็กทรอนิกส์	21.4	32.8 (ฟิลิปปินส์)
Chevron (สหรัฐอเมริกา)	น้ำมัน	21.4	30.6 (ฮ่องกง)
Amoco (สหรัฐอเมริกา)	น้ำมัน	20.7	30.6 (ลิเบีย)
Toyota (ญี่ปุ่น)	รถยนต์	18.2	29.3 (มาเลเซีย)
EN 1 (อิตาลี)	พลังงานและเคมีภัณฑ์	17.9	27.7 (ปากีสถาน)
Uniliver (อังกฤษ/เนเธอร์แลนด์)	อาหาร	16.2	19.8 (ชิลี)
Chrysler (สหรัฐอเมริกา)	รถยนต์	15.0	18.8 (เปรู)
Elf (ฝรั่งเศส)	น้ำมัน	14.7	18.2 (สิงคโปร์)
BAT Industries (อังกฤษ)	ยาสูบ	14.4	15.9 (ซีเรีย)
Hitachi (ญี่ปุ่น)	อิเล็กทรอนิกส์	13.4	13.3 (มอริออคโค)

ที่มา : World Bank, World Development Report 1986. Washington D.C., The World Bank.

ในปัจจุบัน โลกได้พัฒนาก้าวไปไกลในแทบทุก ๆ ด้าน และเศรษฐกิจของแต่ละประเทศได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของระบบเศรษฐกิจทุนนิยมโลก⁽⁶⁾ ปรัชญาการณครั้งนี้ มีกลุ่มนักวิชาการหลายกลุ่มที่พยายามมองบทบาทของบริษัทข้ามชาติไปในทรรศนะที่แตกต่างกัน ดังเช่น บางกลุ่มได้แสดงความชื่นชมที่บริษัทเหล่านี้มีส่วนเสริมสร้างความเจริญให้แก่ประเทศด้อยพัฒนาเพราะการลงทุนของบริษัทข้ามชาติเป็นชนวนก่อให้เกิดคนพื้นเมืองในแต่ละประเทศได้ตื่นตัวและรับเทคโนโลยีใหม่ ๆ เพื่อใช้ในการปรับปรุงและพัฒนาประเทศของตน⁽⁷⁾ ส่วนนักวิชาการบางกลุ่มมิได้แสดงความเห็นในเชิงคัดค้าน แต่ก็เตือนสติให้ผู้บริหารประเทศและผู้นำในวงการธุรกิจของประเทศกำลังพัฒนาหาหนทางที่จะ "ตัดวงจร" หรือ "ใช้ประโยชน์" จากการแผ่ขยายของบริษัทข้ามชาติเพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อประเทศของตนให้มากที่สุด⁽⁸⁾ อย่างไรก็ตาม มีนักวิชาการอีกกลุ่มหนึ่งที่ไม่เห็นพ้องกับการยอมให้บริษัทข้ามชาติเข้ามาแสวงหาประโยชน์จากประเทศโลกที่สามเลยเพราะจะก่อให้เกิดการผูกขาดในเชิงธุรกิจและการควบคุมจากภายนอกประเทศจนทำให้สังคมก่อนอุตสาหกรรมต้องตกเป็นเบี้ยล่างต่อจักรวรรดินิยมสมัยใหม่ (neo-colonialism) ตลอดไป⁽⁹⁾

ผลกระทบของบริษัทข้ามชาติต่อการประกอบอาชีพ

ในที่นี้จะไม่ขอกล่าวรายละเอียดถึงผลดีผลเสียของบริษัทข้ามชาติต่อระบบเศรษฐกิจของสังคมด้อยพัฒนา สำหรับผู้ที่สนใจอาจหาอ่านได้จากหนังสือและเอกสารทั่วไป แต่จะย้ำว่าจากสภาพการณ์ที่เป็นจริงในยุคปัจจุบัน เราคงจะปฏิเสธไม่ได้ว่าบริษัทข้ามชาติมีบทบาทและอิทธิพลต่อการประกอบอาชีพของคนและสังคมก่อนอุตสาหกรรมมากดังเช่นที่ได้แสดงไว้แล้วในตารางที่ 3.1 ซึ่งจากข้อมูลดังกล่าว เราอาจพิจารณาศึกษารายละเอียดถึงผลกระทบต่อการประกอบอาชีพและการเกิดกลุ่มในอาชีพของสังคมด้อยพัฒนาดังนี้

1. ผลกระทบต่อกลุ่มผู้นำทางเศรษฐกิจและการเมือง คนในกลุ่มนี้จะมีบทบาทสำคัญยิ่งในการเป็นตัวเชื่อมระหว่างบริษัทข้ามชาติกับประเทศในโลกรที่สามที่พวกเขา มีอำนาจทางการเมืองและการปกครองอยู่ โดยคนชั้นสูงดังกล่าวจะตั้งบริษัทเป็นตัวแทนใหญ่ในการขายสินค้าและร่วมลงทุนกับบริษัทข้ามชาติในธุรกิจอุตสาหกรรมเกือบทุกประเภทตลอดจนเป็นผู้ส่งสินค้าวัตถุดิบออกไปจำหน่ายยังประเทศศูนย์กลางอีกด้วย

ชนชั้นนำทางเศรษฐกิจและการเมืองของประเทศด้อยพัฒนามักใช้อิทธิพลของตนสนับสนุนให้ธุรกิจอุตสาหกรรมที่พวกเขาเป็นเจ้าของให้มีความเจริญก้าวหน้าและทำการผูกขาดในธุรกิจ

อุตสาหกรรมที่เขาทำอยู่ ต่อมาเมื่อภาวะเศรษฐกิจได้ขยายตัวไปถึงระดับนานาชาติมากขึ้น ความมั่งคั่งและการผูกขาดธุรกิจอุตสาหกรรมก็จะไปกระจุกตัวอยู่ที่กลุ่มผู้นำเหล่านี้และทำให้เกิดลักษณะการเป็นเจ้าของธุรกิจขนาดใหญ่ ๆ ดังตัวอย่างเช่น กลุ่มไซบัทส (zaibatsu) ของญี่ปุ่น กลุ่มแชโบล (Chaebol) ของเกาหลีใต้ กลุ่มธุรกิจขนาดใหญ่ 22 ตระกูลของปากีสถาน และกลุ่มนักธุรกิจชั้นนำที่มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับประธานาธิบดีชูฮาโตแห่งอินโดนีเซีย เป็นต้น⁽¹⁰⁾

2. ผลกระทบต่อคนชั้นกลางในเมืองและเจ้าของที่ดินขนาดกลางในชนบท คนในกลุ่มนี้มีจำนวนราวร้อยละ 10-20 ของกำลังแรงงานทั้งหมดของประเทศและประกอบอาชีพกับบริษัทข้ามชาติทั้งทางตรงและทางอ้อม ดังนี้

ก. ผู้ที่ประกอบอาชีพกับบริษัทข้ามชาติโดยตรงในเมือง ได้แก่ วิศวกร และช่างเทคนิคในโรงงานผลิตและโรงงานประกอบผลิตภัณฑ์อุตสาหกรรม นักบัญชีและการเงิน พนักงานขาย คนขับรถขนส่ง ผู้จัดการ ฯลฯ ส่วนผู้ที่ทำงานกับบริษัทข้ามชาติทางอ้อม ได้แก่ พนักงานธนาคาร การโฆษณา การท่องเที่ยว (เช่น มัคคุเทศก์ พนักงานในโรงแรมและแหล่งท่องเที่ยว) สันทนาการ (เช่น นักร้อง บันเทิง ภาพยนตร์ กีฬา และร้านอาหาร) หัตถกรรมพื้นเมือง การทำเรือ และการคมนาคมขนส่ง (เช่น ไปรษณีย์ วิทยุและการสื่อสาร พนักงานขับรถ ฯลฯ)

เมื่อธุรกิจอุตสาหกรรมของบริษัทข้ามชาติเจริญเติบโตขึ้น จะทำให้จำนวนชนชั้นกลางขยายตัวและมีรายได้มากขึ้น และส่งผลให้อาชีพอิสระหลายสาขาเกิดขึ้นเพื่อสนองความต้องการแก่คนเหล่านี้ ดังเช่น อาชีพทนายความ นักสืบ นักประพันธ์ บริษัทที่ปรึกษา บ้านจัดสรร หนังสือพิมพ์และวารสาร บันเทิง ฯลฯ

ข. ผู้ประกอบอาชีพกับบริษัทข้ามชาติโดยตรงในชนบท ได้แก่ ผู้เลี้ยงสัตว์ หรือปลูกพืชที่บริษัทคัดเลือกให้เป็นผู้ผลิตโดยจะได้รับพันธุ์พืชหรือสัตว์ อาหารสัตว์ ปุ๋ย และส่งนักวิชาการออกไปให้คำปรึกษา จากนั้น บริษัทก็รับซื้อผลผลิตในราคาประกัน ปัจจุบันเกษตรกรประเภทนี้ (หรือที่รู้จักกันว่า contact farmers) มีอยู่มากมายหลายประเภท เช่น ผู้เลี้ยงสัตว์ (เช่น ไก่ เป็ด กุ้ง สุกร และเต่า) และเกษตรกรปลูกพืช (เช่น ยาสูบ อ้อย สับปะรด ข้าวโพด ข้าวฟ่าง และยางพารา) เป็นต้น

นอกจากนี้ ยังมีเกษตรกรผู้เลี้ยงสัตว์และปลูกพืชอิสระที่ลงทุนเองทั้งหมด และขายผลผลิตให้แก่บริษัทที่คนพื้นเมืองเป็นเจ้าของ แต่บริษัทเหล่านี้ก็จะมีความสัมพันธ์กับบริษัทข้ามชาติ

ทั้งทางตรงและทางอ้อมเช่นกัน เช่น ทางตรงก็คือการร่วมหุ้นในการลงทุนและนำเทคโนโลยีในการผลิตสมัยใหม่ของบริษัทมาใช้ในการผลิต ส่วนทางอ้อมได้แก่ การซื้อเทคโนโลยีทางการผลิตหรือซื้อพันธุ์พืชและสัตว์จากบริษัทข้ามชาติ

3. ผลกระทบต่อผู้ใช้แรงงาน ผู้ใช้แรงงานส่วนใหญ่อพยพจากชนบทเข้าสู่เขตเมืองเพื่อแสวงหางานประเภทไร้ฝีมือทำโดยจะได้รับค่าจ้างขั้นต่ำตามที่กฎหมายกำหนด (หรือบางครั้งอาจต่ำกว่าค่าจ้างขั้นต่ำที่กฎหมายกำหนด) ซึ่งโรงงานที่ตั้งอยู่ในเมืองและเขตรอบเมืองจะเป็นแหล่งจ้างงานมากที่สุด ส่วนผู้ที่อยู่ในชนบทจะรับจ้างงานเกษตรกรรมทุกประเภท

กล่าวโดยสรุป ปัจจัยภายนอกเป็นผลมาจากการบีบบังคับโดยจักรวรรดินิยมล่าเมืองขึ้นที่พยายามผลักดันให้สังคมก่อนอุตสาหกรรมเกิดการเปลี่ยนแปลง ในช่วงแรกเป็นการใช้อำนาจทางการทหารที่เหนือกว่าเข้าครอบครองดินแดนด้อยพัฒนา ต่อมาเมื่อปลดปล่อยให้ดินแดนเหล่านี้เป็นรัฐอิสระแล้ว บริษัทข้ามชาติก็ได้ใช้ความได้เปรียบทางด้านเงินทุน เทคโนโลยี และการโฆษณาเป็นตัวเร่งให้รัฐด้อยพัฒนาทำการเปลี่ยนแปลง จากกระบวนรู้อย่างมีระบบดังกล่าวได้ยังผลให้รัฐเหล่านี้ค่อย ๆ เปลี่ยนจากระบบเศรษฐกิจแบบเลี้ยงตัวเองมาเป็นระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ในขณะเดียวกัน ลักษณะการประกอบอาชีพของคนในสังคมเหล่านี้ก็เปลี่ยนแปลงไปตามระบบเศรษฐกิจแบบใหม่นี้ด้วย

การสังเคราะห์ปัจจัยภายในและภายนอก

เมื่อสังคมก่อนอุตสาหกรรมได้จัดตั้งเป็นประเทศอิสระภายหลังการต่อสู้ช่วงชิงเพื่อเอกราชจากเหล่าจักรวรรดินิยมล่าเมืองขึ้นแล้ว ประเทศใหม่ ๆ ก็เริ่มมีอิทธิพลเหนือดินแดนของตนตามกฎหมายขององค์การสหประชาชาติ นับแต่นั้นมาประชาชนของประเทศเหล่านี้มีสิทธิเสรีภาพในการกำหนดชะตาชีวิตและความเป็นไปของสังคมของตนมากยิ่งขึ้น ซึ่งในกรณีนี้ถือได้ว่าเป็นปัจจัยภายในที่จะก่อให้เกิดการพัฒนาสังคมต่อไป

อย่างไรก็ตาม จากเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่รัฐศูนย์กลางเข้าไปครอบงำสังคมก่อนอุตสาหกรรมให้เป็นอาณานิคมเป็นเวลานานนับร้อยปี และได้ไปลงทุนในธุรกิจอุตสาหกรรมในรัฐบริวารมากมายดังที่เพิ่งกล่าวถึงในหัวข้อก่อนหน้านี้ ดังนั้น ถึงแม้ว่าดินแดนด้อยพัฒนาเหล่านี้จะได้รับเอกราชแล้วก็ตาม แต่อิทธิพลของเงินทุน เทคโนโลยี และอุดมการณ์แห่งความก้าวหน้า

ยังคงปรากฏอยู่ทั่วไปในประเทศใหม่ ๆ นั้นอยู่ หรืออาจกล่าวได้ว่า **ปัจจัยภายนอกมีอิทธิพลเหนือ** รัฐบริวารอยู่ตลอดเวลา

ลักษณะที่เกิดขึ้นในประเทศเกิดใหม่ดังที่ได้กล่าวแล้ว เราจะเห็นได้ว่าการเปลี่ยนแปลงของรัฐเหล่านี้เป็นผลมาจากอิทธิพลของปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอกที่ผลักดันและ กูดึงมิให้รัฐบริวารแยกตัวเองออกโดดเดี่ยวได้ อนึ่ง มีปรากฏการณ์สำคัญเกิดขึ้นในประเทศเกิดใหม่ ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สองและต่อเนื่องมาจนถึงทศวรรษที่ 60 ดังนี้

1. ปรากฏการณ์จากภายใน ผู้นำทางเศรษฐกิจและการเมืองของประเทศใหม่ได้สร้างอุดมการณ์แห่งการพัฒนาเพื่อเรียกร้องให้มวลชนเข้าร่วมกันสร้างชาติ โดยอ้างเหตุผลที่ว่า ในช่วงเวลาที่ผ่านมานั้น สังคมของตนอยู่ในสภาพด้อยพัฒนาจึงต้องตกเป็นเบี้ยล่างแก่จักรวรรดินิยมล่าเมืองขึ้น ด้วยเหตุนี้ คนในชาติซึ่งควรช่วยกันพัฒนาประเทศของตนให้เจริญรุ่งเรืองเทียบเท่ากับอารยประเทศเพื่อจะไม่ต้องตกเป็นเมืองขึ้นหรือเป็นรองประเทศใด ๆ อีกต่อไป

2. ปรากฏการณ์จากภายนอก เมื่อสงครามโลกครั้งที่สองสิ้นสุดลง ได้เกิดการแข่งขันกันระหว่างกลุ่มประเทศในค่ายโลกเสรีโดยมีสหรัฐอเมริกาเป็นผู้นำและประเทศในค่ายคอมมิวนิสต์ซึ่งมีจีนและสหภาพโซเวียตเป็นผู้นำ เพื่อแย่งชิงมิตรประเทศเกิดใหม่ให้เป็นพวกพ้องของตน ดังนั้น มหาอำนาจทั้งสองค่ายจึงทุ่มเทให้ความช่วยเหลือสนับสนุนการพัฒนาแก่ประเทศด้อยพัฒนาเหล่านี้โดยคาดหวังว่าประเทศที่รับความช่วยเหลือจะมีบุญคุณและยกย่องความเป็นผู้นำของกลุ่มประเทศของตน

เมื่อเหตุการณ์เป็นไปดังที่กล่าวแล้วข้างต้น รัฐที่เกิดใหม่จึงได้ประสานประโยชน์ปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอกด้วยการ**สร้างแผนพัฒนาประเทศ** ระดมทรัพยากรและเทคนิควิทยาทั้งจากภายในและภายนอกประเทศเพื่อสร้างความเจริญทางเศรษฐกิจและสังคม ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าการสร้างแผนพัฒนาฯ เป็นการสังเคราะห์ปัจจัยภายในและภายนอกนั่นเอง

ลำดับขั้นของการสร้างแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศด้อยพัฒนามีดังนี้ ในขั้นที่หนึ่งนั้น เป็นระยะของการระดมความคิดจากผู้รู้จากฝ่ายต่าง ๆ ได้แก่ จากนักวิชาการ ผู้บริหารและปฏิบัติทำงานในงานราชการ นักธุรกิจและผู้ประกอบอาชีพอิสระ (ฝ่ายเอกชน) และนักการเมืองหรือคณะผู้บริหารประเทศ คนเหล่านี้จะประมวลลักษณะสภาพเศรษฐกิจสังคมที่เป็นอยู่เพื่อ

นำมาใช้เป็นฐานในการวางแผนว่าประเทศของตนควรจะเปลี่ยนจากจุดนั้นไปสู่จุดใดและด้วยวิธีการอะไร ขั้นที่สอง เป็นระยะการวางเป้าหมายโดยกำหนดจุดใหม่ที่จะให้สังคมก้าวไปถึงว่าควรจะมียุทธศาสตร์อย่างไรทั้งที่เป็นภาพรวมและในแต่ละภาคหรือส่วนย่อย (sectors) ในขั้นที่สองนี้ อาจมีนักวิชาการบางกลุ่มเรียกว่า ขั้นการสร้างนโยบาย อย่างไรก็ตาม นักวิชาการบางกลุ่มอาจจำแนกขั้นการสร้างนโยบายออกเป็น 2 ขั้นตอน คือ ขั้นวางนโยบายและขั้นกำหนดเป้าหมาย โดยพวกเขาให้ทรรศนะว่าขั้นการวางนโยบายนั้นเป็นการกำหนดเป้าหมายหรือลักษณะของสังคมใหม่ที่จะให้บังเกิดขึ้นอย่างกว้าง ๆ ส่วนขั้นการกำหนดเป้าหมายเป็นการกำหนดกรอบของเป้าหมายที่เป็นรูปธรรมยิ่งขึ้น ขั้นที่สาม เป็นขั้นกำหนดยุทธวิธี (strategy) การพัฒนา โดยจะกำหนดว่าการที่จะให้บรรลุเป้าหมายที่กำหนดไว้แล้วจะต้องใช้วิธีการใดและจะวางแผนการดำเนินงานอย่างไรจึงจะสัมฤทธิ์ผล ขั้นที่สี่ เป็นขั้นดำเนินงาน (implementation) เพื่อการพัฒนา ซึ่งตามปกติแล้วในขั้นนี้จะเป็นหน้าที่ของข้าราชการของรัฐและเอกชนเป็นผู้ดำเนินงาน หนึ่ง ในขั้นนี้จะมีการควบคุมหรือคอยกำกับเพื่อให้การดำเนินงานการพัฒนาของโครงการต่าง ๆ เป็นไปตามทิศทางและยุทธวิธีที่ได้กำหนดขึ้น ส่วนขั้นสุดท้าย เป็นขั้นการประเมินผล (evaluation) เพื่อให้ทราบถึงผลของการพัฒนาที่ได้กระทำกันขึ้นนั้นเป็นไปตามเป้าหมายมากน้อยเพียงใด ทั้งนี้เพื่อจะนำผลที่ได้รับไปใช้ในการพิจารณาปรับปรุงแก้ไขและเป็นฐานในการสร้างแผนพัฒนาฉบับต่อไป

กล่าวโดยย่อ ขั้นตอนของกระบวนการพัฒนา (development process) จะประกอบไปด้วย ขั้นการสร้างนโยบาย (โดยรวมเอาขั้นที่หนึ่ง สอง และสามเข้าด้วยกัน) ขั้นดำเนินงานการพัฒนา (ขั้นที่สี่ และรวมเอาขั้นการควบคุมหรือกำกับการพัฒนาไปด้วย) และขั้นการประเมินผล⁽¹¹⁾

ในการพัฒนาประเทศของสังคมที่พัฒนาทุกประเทศนั้น ปัจจัยภายนอกและปัจจัยภายในจะมีบทบาทและอิทธิพลสำคัญต่อกระบวนการพัฒนาทุกขั้นตอน แต่การที่เราจะมองเห็นความสำคัญของปัจจัยเหล่านี้ได้ เราจำเป็นต้องมองให้ลึกลงไปถึงประเภทของตัวแปรที่เป็นตัวบุคคล (actor) และสนามการแข่งขัน (arenas) ที่ตัวผู้กระทำแต่ละคนหรือกลุ่มคนต่างแย่งชิงเพื่อให้ได้รับผลประโยชน์จากกระบวนการพัฒนา⁽¹²⁾

ตัวแปรประเภทบุคคล (หรือผู้กระทำ) ได้แก่ บุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่เป็นผู้สร้างนโยบาย ผู้ดำเนินงาน การพัฒนา และผู้ประเมินผล โดยจะพิจารณาเห็นว่า คนเหล่านี้เป็นใคร มี

สถานภาพทางสังคมอย่างไร ได้รับแนวความคิดหรืออิทธิพลมาจากไหน มีผลประโยชน์ร่วมกับคนกลุ่มไหน (จากในประเทศหรือต่างประเทศ) และมีบทบาทอย่างไรในด้านการสร้างนโยบาย ส่วนในขั้นการดำเนินงานเพื่อการพัฒนา และขั้นการประเมินผลการพัฒนาก็เป็นเช่นเดียวกัน ที่เราจะเห็นได้ว่าตัวแปรประเภทบุคคลมีความสำคัญยิ่งในทุกขั้นตอน⁽¹³⁾ สำหรับตัวแปรด้านสนามการแข่งขันนั้น มีลักษณะเป็นนามธรรมที่ผู้กระทำได้ต่อสู้เพื่อนำเอาความคิดและวิธีการการพัฒนา รวมทั้งผลักดันให้การพัฒนาเกิดประโยชน์แก่ตนหรือกลุ่มของตนมากที่สุด ดังนั้น สนามแข่งขันจึงเป็นเวทีการต่อสู้ทางการเมืองซึ่งอาจจะใช้สถานที่ เช่น รัฐสภา ที่ประชุมในระดับต่าง ๆ และห้องที่มีโครงการพัฒนาไปดำเนินการอยู่ หรือนอกสถานที่อื่น ๆ เช่น การพูดคุย การเจรจาที่ไม่เป็นทางการ การข่มขู่ ฯลฯ⁽¹⁴⁾

ตัวแปรทั้งสองประเภทนี้มีความสำคัญที่จะทำให้การพัฒนาได้รับผลสำเร็จ หรือไม่ก็ล้มเหลว หากตัวบุคคลหรือกลุ่มบุคคลร่วมกันพัฒนาเพื่อประโยชน์สุขของสังคมด้วยความขยันขันแข็ง และใช้ประโยชน์จากสนามแข่งขันทั้งภายในและนอกประเทศสร้างความเจริญก้าวหน้าแล้ว ประเทศนั้น ๆ ก็จะได้รับความสำเร็จ แต่หากคนในชาติมีแต่แสวงหาประโยชน์ส่วนตนด้วยการแข่งขันแก่งแย่งระหว่างกันเอง อีกทั้งยินยอมให้ต่างชาติเข้ามาหาประโยชน์ในชาติ สังคมนั้นก็จะตกอยู่ในสภาพคดงอพัฒนาตลอดไป

ต่อไปนี้จะขอยกตัวอย่างการพัฒนาของบางประเทศ เพื่อให้ผู้อ่านได้ศึกษาเปรียบเทียบถึงอิทธิพลของปัจจัยและตัวแปรดังกล่าวแล้วว่ามีส่วนทำให้การพัฒนาได้รับความสำเร็จหรือล้มเหลว

ก. ประเทศเกาหลีใต้ ก่อนที่เกาหลีใต้จะเริ่มประกาศใช้แผนพัฒนาประเทศฉบับที่หนึ่งในปี พ.ศ. 2505 นั้น รัฐบาลได้เน้นนโยบายการผลิตเพื่อทดแทนการนำเข้าเพื่อสร้างอุตสาหกรรมผลิตสินค้าอุปโภคบริโภคเพื่อสนองความต้องการของประชากรภายในประเทศ จากนั้นเมื่อนายพลปัก จุงฮียึดอำนาจการปกครองได้แล้ว เขาก็ประกาศเจตนารมณ์ที่จะยกฐานะของประเทศเกาหลีให้เป็นประเทศอุตสาหกรรมที่ยิ่งใหญ่เฉกเช่น ญี่ปุ่น สหรัฐฯ และยุโรปตะวันตก ดังนั้นในแผนพัฒนาห้าปีฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2505-2509) นโยบายการพัฒนาจึงยึดยุทธวิธี "มองออกไปสู่ภายนอก" หรือเน้นการผลิตเพื่อส่งออก

ในตอนปลายของแผนพัฒนาฉบับที่ 2 หรือราวปี พ.ศ. 2512 รัฐบาลได้เน้นการ

พัฒนาชนบทด้วยขบวนการแซมอาอีล อุนดง และในปี พ.ศ. 2514 ได้เริ่มส่งเสริมการพัฒนาอุตสาหกรรมหนัก เช่น เหล็กกล้า การต่อเรือ รถยนต์ เครื่องจักรกล อิเล็กทรอนิกส์ ปุ๋ย และเคมีภัณฑ์ โดยรัฐบาลได้ซื้อ เชิญบริษัทข้ามชาติเข้ามาลงทุนในประเทศ อนึ่ง รัฐบาลกู้เงินจากต่างประเทศจำนวนมหาศาลมาใช้ในการลงทุนในกิจการขนาดใหญ่ ดังนั้น แผนพัฒนาห้าปีฉบับที่ 3 (พ.ศ. 2515-2519) จึงเน้นยุทธวิธีการผลิตเพื่อทดแทนการนำเข้าในสินค้าอุตสาหกรรมหนักและเคมีภัณฑ์และกีดกันมิให้นำสินค้าจากต่างประเทศชนิดเดียวกันเข้ามาขายในประเทศด้วยมาตรการทางภาษีศุลกากร

หลังจากที่รัฐบาลเข้าแทรกแซงการพัฒนาอย่างจริงจังตั้งแต่ปี พ.ศ. 2505 จนถึง พ.ศ. 2522 แล้ว รัฐบาลก็เริ่มใช้นโยบายผ่อนปรนจากการนำและควบคุมการพัฒนามาเป็นการพัฒนาที่ใช้กลไกการตลาดแทน โดยประธานาธิบดีชุน กูชวานได้ลดยกเลิกบทบาทรัฐบาลให้เป็นองค์กรสนับสนุนและประสานงานเพื่อการพัฒนา ส่วนในแผนพัฒนาฉบับที่ 6 (พ.ศ. 2530-2534) รัฐบาลเกาหลีได้มุ่งเน้นให้ประเทศก้าวไปสู่สังคมอุตสาหกรรมทันสมัยบนพื้นฐานของความเป็นเลิศในด้านประสิทธิภาพ ความเสมอภาค และสังคมสวัสดิการ ปัจจุบันเกาหลีได้กลายเป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่ที่มีศักยภาพก้าวล้ำนำหน้าประเทศด้อยพัฒนาทั้งหลาย⁽¹⁵⁾

ข. ประเทศญี่ปุ่น ภายหลังจากที่ญี่ปุ่นเปิดประเทศในปี พ.ศ. 2396 ทำให้วัฒนธรรมของประเทศตะวันตกมีอิทธิพลในด้านเศรษฐกิจและการเมืองของประเทศนั้นนับแต่นั้นมาจนกระทั่งถึงยุคเมจิ (พ.ศ. 2411-2455) องค์พระจักรพรรดิได้ทำการปฏิรูปสังคมทั้งทางด้านการเมือง การศึกษา เศรษฐกิจ และอุตสาหกรรมอย่างขนานใหญ่เพื่อสร้างเมืองอาทิตย์อุทัยให้ทันสมัยและระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมได้เริ่มมีการสถาปนาขึ้นในญี่ปุ่นในช่วงนี้เอง ในด้านการพัฒนาอุตสาหกรรมนั้นรัฐบาลเมจิได้ส่งเสริมการนำเอาเทคโนโลยีและเครื่องจักรสมัยใหม่จากประเทศตะวันตกเข้ามาใช้ มีการจ้างผู้เชี่ยวชาญต่างประเทศมาช่วยถ่ายทอดเทคนิควิทยา และส่งคนญี่ปุ่นไปศึกษาต่อและรับการฝึกอบรมจากต่างประเทศเป็นจำนวนมาก นอกจากนี้ รัฐบาลได้ใช้นโยบายคุ้มครองอุตสาหกรรมอย่างจริงจังและได้วางแผนสร้างอุตสาหกรรมให้กับภาคเอกชน จนทำให้เกิดการก่อตัวเป็นกลุ่มธุรกิจขนาดใหญ่ที่เรียกว่าไชนัทสึ ซึ่งมีบทบาทสำคัญต่อเศรษฐกิจและการเมืองของญี่ปุ่น กลุ่มไชนัทสึนี้มีจุดกำเนิดมาจากนักธุรกิจการเมืองตระกูลต่าง ๆ เช่น มิตซูบิชิ (มิตสึบิชิ) ฟุรุทากะ อาซาโนะ คาวาซะกิ คุริฮาระ สุมิตาโมะ และยาซุตะ เป็นต้น

ต่อมาเมื่อญี่ปุ่นประสบกับความพ่ายแพ้ในสงครามโลกครั้งที่สอง การฟื้นฟูบูรณะประเทศก็ได้เริ่มต้นขึ้นทันทีในระหว่างปี พ.ศ. 2488-2497 โดยชาวญี่ปุ่นทุกคนต้องทำงานหามรุ่งหามค่ำเพื่อเอาชนะความยากไร้ภายหลังสงคราม ต่อมาในช่วงปี พ.ศ. 2498-2503 ภาวะเศรษฐกิจของญี่ปุ่นเริ่มดีขึ้นเป็นลำดับและภาวะเศรษฐกิจมีการขยายตัวอย่างมาก โดยมีความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจในอัตราเฉลี่ยร้อยละ 9.7 ต่อปี จากนั้น ญี่ปุ่นได้เริ่มใช้แผนเพิ่มรายได้ประชาชาติเป็นสองเท่า (Doubling National Income Plan) ในปี พ.ศ. 2504 แผนนี้เป็นแผนพัฒนาประเทศ 10 ปี (ปี พ.ศ. 2504-2513) ทำให้อัตราความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของญี่ปุ่นเฉลี่ยสูงถึงร้อยละ 10.8 ต่อปี

การพัฒนาเศรษฐกิจของญี่ปุ่นได้รับความกระทบกระเทือนเมื่อราคาน้ำมันดิบเพิ่มสูงขึ้นอย่างรวดเร็วในปี พ.ศ. 2516 แต่คนญี่ปุ่นก็ไม่ย่อท้อ ทุกคนต่างมุ่งมั่นในการทำงานโดยรวมเอาสติปัญญา ทักษะและความสามารถของทรัพยากรมนุษย์มาใช้เพื่อให้ยืนอยู่บนขาของตนเองและพึ่งตัวเองได้ ปัจจุบัน ประเทศญี่ปุ่นมีความเจริญรุดหน้าก้าวล้ำนำหน้าประเทศอุตสาหกรรมในยุโรปและอเมริกาและกลายเป็นมหาอำนาจทางเศรษฐกิจของโลกไป⁽¹⁶⁾

ค. ประเทศยูโกสลาเวีย ก่อนสงครามโลกครั้งที่สองนั้นประเทศยูโกสลาเวียปกครองภายใต้ระบบกษัตริย์ ซึ่งในยุคนั้นสภาพของอาณาจักรนั้นอ่อนแอมากและล้มลงทั้งทางด้านการเมืองและเศรษฐกิจ ทั้งนี้ เพราะประชาชนพลเมืองประกอบไปด้วยคนหลายเผ่าพันธุ์ ทำให้คนมีวิถีชีวิตและขนบธรรมเนียมแตกต่างกันมาก อีกทั้งมีการต่อสู้เพื่อแย่งชิงอำนาจระหว่างกันอยู่ตลอดเวลา จนกระทั่งมีการรวมประเทศและเรียกตัวเองว่าราชอาณาจักรเซอร์เบีย โคอัทและสโลวีเนียในปี พ.ศ. 2464

ในช่วงที่เป็นประเทศเอกราชนี้ ประชาชนยังคงมีวิถีความเป็นอยู่อย่างแร้นแค้นดังเช่นประเทศด้อยพัฒนาทั้งหลาย ต่อมาบริษัทข้ามชาติได้เข้ามาลงทุนและเป็นเจ้าของอุตสาหกรรมซีเมนต์ร้อยละ 97 อุตสาหกรรมเคมีร้อยละ 67 อุตสาหกรรมสิ่งทอร้อยละ 81 และอุตสาหกรรมแปรรูปอาหารร้อยละ 51 ส่วนประชากรส่วนใหญ่ของประเทศยังคงประกอบอาชีพในทางเกษตรกรรม ซึ่งทำให้รายได้จากภาคเกษตรมีมากเกินครึ่งของรายได้ประชาชาติทั้งหมด

เมื่อเกิดสงครามโลกครั้งที่สองขึ้น สภาพทางเศรษฐกิจก็ยิ่งตกต่ำลงไปอีกเพราะต้อง

ประสบกับความสูญเสียเมื่อฝ่ายอักษะเข้าโจมตีในปี พ.ศ. 2484 โดยประมาณกันว่ามีทรัพย์สินเสียหายกว่า 9 พันล้านเหรียญ ภายหลังสงครามโลกสิ้นสุดลงพรรคคอมมิวนิสต์ได้รับชัยชนะและเข้ามบริหารประเทศในปี พ.ศ. 2488 จึงได้ทำการล้มเลิกระบอบกษัตริย์และจัดให้มีการปกครองในระบอบสาธารณรัฐขึ้นแทน ซึ่งรัฐธรรมนูญยูโกสลาเวียฉบับปี พ.ศ. 2489 มาตรา 5 ได้กำหนดให้รัฐเป็นผู้กำหนดแนวทางในการดำเนินงานการพัฒนาเศรษฐกิจ โดยให้มีระบบเศรษฐกิจที่มีการวางแผนจากส่วนกลาง ส่วนการค้ากับต่างประเทศมีลักษณะผูกขาด และคณะกรรมการการเมืองของพรรคคอมมิวนิสต์จะเข้าไปมีส่วนร่วมในการวางแผนและควบคุมการดำเนินงานทางเศรษฐกิจและการพัฒนาประเทศ

รัฐบาลได้ประกาศแผนพัฒนาห้าปีฉบับแรกเมื่อปี พ.ศ. 2490 โดยเร่งรัดการพัฒนาอุตสาหกรรมโดยเฉพาะอุตสาหกรรมหนัก (ตามแนวทางการพัฒนาของสหภาพโซเวียตเป็นหลัก) และเร่งรัดการเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร ผลที่ได้รับคือ ผลผลิตทางด้านอุตสาหกรรมเพิ่มขึ้นในอัตราร้อยละ 38 ต่อปี ส่วนภาคเกษตรเพิ่มขึ้นเพียงร้อยละ 20 ทั้งนี้ เพราะรัฐบาลได้ลงทุนสร้างปัจจัยพื้นฐานและโรงงานอุตสาหกรรมหลัก พลังไฟฟ้า และไฟฟ้าพลังความร้อนมากกว่าจัดสรรเงินลงทุนในภาคเกษตร

แผนพัฒนาฉบับที่ 2 (พ.ศ. 2499-2503) ได้มุ่งการเพิ่มผลผลิตและการปรับปรุงในท้องถิ่นที่ด้อยพัฒนาเพื่อยกระดับมาตรฐานการครองชีพของประชาชนให้สูงขึ้น นอกจากนี้ยังได้ใช้ยุทธวิธีการพัฒนาอุตสาหกรรมที่เน้นการผลิตเพื่อทดแทนการนำเข้า โดยมีเป้าหมายจะช่วยลดการนำเข้าสินค้าประเภทอาหาร และสินค้าอุปโภคบริโภค ต่อมาการดำเนินงานในแผนพัฒนาฉบับที่ 3 (พ.ศ. 2504-2508) ได้ประสบความสำเร็จล้มเหลว รัฐบาลจึงประกาศใช้แผนพัฒนา 7 ปี (พ.ศ. 2507-2513) ขึ้นแทนโดยมุ่งให้ประชาชนอยู่ดีกินดีและจัดให้มีสินค้าอุปโภคบริโภคแก่ประชาชนอย่างเพียงพอเป็นอันดับแรกแทนการเน้นการพัฒนาอุตสาหกรรมดังเช่นแผนพัฒนาฉบับที่ 1

อย่างไรก็ตาม มีปัญหาเกิดขึ้นมากมายจนทำให้รัฐบาลต้องลดบทบาทในการผลิตและการควบคุมลง และหันมาใช้กลไกทางการตลาดแบบทุนนิยมมากขึ้น ทำให้ยูโกสลาเวียเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจที่เรียกว่า "สังคมนิยมการตลาด" (Socialist Market Economy) ในปี พ.ศ. 2518 เป็นต้นมา จากนั้นประเทศนี้ก็ประกาศใช้แผนห้าปีฉบับที่ 5, 6 และ 7 ท่ามกลางปัญหาต่างๆ

ที่ร่ำล้อมกันมาอย่างต่อเนื่อง เช่น ปัญหาการว่างงาน การขาดดุลชำระเงิน การพัฒนาไม่เท่าเทียมระหว่างภูมิภาค และปัญหาการกระจายการลงทุนและทรัพยากร ทั้งนี้ เป็นผลมาจากระบบสังคมนิยมที่ทำให้การทำงานของระบบเศรษฐกิจขาดประสิทธิภาพและความคล่องตัว⁽¹⁷⁾

ผลกระทบของการวางแผนพัฒนาประเทศต่อการประกอบอาชีพ

นับตั้งแต่สังคมนิยมก่อนอุตสาหกรรมได้สร้างแผนและดำเนินการพัฒนาเพื่อเร่งรัดให้สังคมเจริญรุดหน้าอย่างเร่งรีบนั้น ได้ยังผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านการประกอบอาชีพของสมาชิกสังคมนิยมทุกหมู่เหล่า ในที่นี้จะขอแยกกล่าวถึงผลกระทบออกเป็น 2 ส่วน คือ

1. งานของภาครัฐบาล รัฐบาลในยุคพัฒนาได้เข้าแทรกแซงเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในประเทศโดยพัฒนาอย่างจริงจังด้วยการทุ่มเททรัพยากรจำนวนมากในการพลิกฟื้นแผ่นดินและชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนให้ดีขึ้น แต่การที่จะทำให้แผนพัฒนาบรรลุผลตามเป้าหมายอย่างรวดเร็วได้ รัฐบาลจึงจำเป็นต้องสร้างปัจจัยพื้นฐาน (infrastructure) เพื่อใช้เป็นฐานให้เอกชนทำการผลิต จัดจำหน่าย และติดต่อสื่อสารกันได้สะดวก ในขณะเดียวกัน รัฐบาลต้องทำหน้าที่ในการผลิตโดยตรงด้วยการสร้างรัฐวิสาหกิจ (state enterprises) ในอุตสาหกรรมที่เอกชนภายในชาติยังไม่พร้อมที่จะทำ ด้วยเหตุนี้ รัฐบาลจำเป็นต้องเพิ่มจำนวนข้าราชการเพื่อทำหน้าที่เป็นตัวเร่ง (catalyst) ในการพัฒนาและทำหน้าที่ในการให้บริการจนถึงมือประชาชนทุกหมู่เหล่าทั่วประเทศ

ดังนั้น จะเห็นได้ว่ารัฐบาลของประเทศกำลังพัฒนาจึงมีขนาดใหญ่ โดยเป็นแหล่งจ้างแรงงานที่ใหญ่ที่สุด ในขณะเดียวกัน รัฐบาลก็เป็นองค์กรที่จ้างบริษัทเอกชนให้สร้างถาวรวัตถุหรือเป็นผู้ว่าจ้างรายใหญ่ที่สุดของประเทศเช่นเดียวกัน

ในแง่การว่าจ้างแรงงานภาครัฐบาลนั้น ข้าราชการ (ข้าราชการ) ของประเทศค่อยพัฒนามักเป็นผู้ที่ได้รับการศึกษาสูงกว่าประชาชนทั่วไปและเข้าทำงานในกระทรวง ทบวง กรม ต่าง ๆ เพื่อทำหน้าที่ในการเป็นผู้นำการพัฒนา เช่น เป็นผู้ให้การปรึกษาแนะนำในการประกอบอาชีพ สนับสนุนและช่วยเหลือการผลิตและการจัดจำหน่ายผลผลิต ป้องกันภัยและอันตรายที่จะเกิดขึ้นกับประชาชน ป้องกันและรักษาโรคภัยไข้เจ็บ สงเคราะห์ผู้ยากไร้และผู้ด้อยโอกาส ฯลฯ ด้วยเหตุนี้ ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาจำนวนข้าราชการของประเทศก่อนอุตสาหกรรมจึงเพิ่มขึ้นอย่าง

รวดเร็ว ดังตัวอย่างเช่น จำนวนข้าราชการของประเทศไทยเพิ่มขึ้นจาก 92,390 คนในปี พ.ศ. 2504 (ปีเริ่มใช้แผนพัฒนาฉบับที่หนึ่ง) เป็น 1,337,717 ในปี พ.ศ. 2530 (ปีแรกของแผนพัฒนาฉบับที่หก)⁽¹⁸⁾

ในแง่การจ้างในงานรัฐวิสาหกิจนั้น รัฐบาลของสังคมนอกอุตสาหกรรมจะทำหน้าที่เป็นผู้ผลิตสินค้าและบริการด้วยการจัดตั้งบริษัทต่าง ๆ ให้อยู่ภายใต้การควบคุมดูแลของรัฐอย่างใกล้ชิด โดยบริษัทของรัฐเหล่านี้จะผลิตสินค้าและบริการประเภทสิ่งสาธารณูปโภคและอุปโภค เช่น ไฟฟ้า โทรศัพท์ ประปา องค์การคลังสินค้าด้านการเกษตร ยารักษาโรค และการคมนาคมสื่อสาร ซึ่งต้องใช้เงินลงทุนสูงในระยะแรกและให้ผลกำไรคืนทุนในระยะยาว นอกจากนี้ รัฐยังได้ลงทุนในกิจการขนาดใหญ่ เช่น โรงงานเหล็กกล้า น้ำมันและก๊าซ ปูน และผลิตเครื่องจักรกล เป็นต้น ทั้งนี้ เพราะกิจการขนาดใหญ่ต้องใช้เงินลงทุนสูง ใช้แรงงานที่มีทักษะและความรู้สูง และต้องได้รับสิทธิพิเศษเพื่อให้สามารถแข่งขันกับสินค้าจากต่างประเทศ ดังนั้น รัฐบาลจึงจำเป็นที่จะต้องดำเนินกิจการเหล่านี้ก่อน แล้วค่อย ๆ ขยายให้เอกชนต่อไปเมื่อมีความพร้อมทั้งทางด้านเงินทุนและบุคลากร

รัฐวิสาหกิจเป็นแหล่งจ้างงานใหญ่ในสังคมด้อยพัฒนา เช่นกัน เพราะประเทศเหล่านี้มักมีรัฐวิสาหกิจเป็นจำนวนมากและทำการผลิตสินค้าและบริการเกือบทุกประเภท ดังเช่นในกรณีของประเทศไทยนั้น จำนวนพนักงานและลูกจ้างของรัฐวิสาหกิจเมื่อปี พ.ศ. 2530 มีจำนวนทั้งสิ้นถึง 258,319 คน

2. งานในภาคเอกชน

ในด้านการสร้างปัจจัยพื้นฐาน รัฐบาลของประเทศกำลังพัฒนาว่าจ้างให้เอกชนสร้างถนน รถไฟ เขื่อน โรงงานไฟฟ้า โทรศัพท์โทรเลข ท่าอากาศยาน และท่าเรือ รวมทั้งสร้างสถานบันการศึกษาทุกระดับ และโรงพยาบาล สถานีอนามัย ฯลฯ การสร้างปัจจัยพื้นฐานดังกล่าวนี้ก่อให้เกิดการสร้างงานมากมายหลายสาขา เช่น เกิดมีบริษัทก่อสร้าง บริษัทวิศวกรรมการสื่อสารและคมนาคม บริษัทท่องเที่ยว บริษัทชิปปิง (shipping) นำเข้าและส่งออกสินค้า และบริษัทฯ เป็นต้น บริษัทเหล่านี้ได้จ้างแรงงานในประเทศจำนวนหลายแสนหลายล้านคน นับตั้งแต่วิศวกร สถาปนิก ช่างทุกประเภท และพนักงานในสำนักงาน ลงไปจนถึงจ้างลูกจ้างคนงานต่าง ๆ

ในกรณีของลูกจ้างคนงานนั้น ส่วนใหญ่จะเปลี่ยนอาชีพจากอาชีพทางการเกษตรในชนบทมาเป็นลูกจ้างบริษัท ซึ่งยังผลให้ลักษณะการดำเนินชีวิตของคนเหล่านี้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม กล่าวคือ ต้องทำงานเป็นเวลา พักอาศัยอยู่รวมกันตามบริเวณใกล้เคียงกับที่ทำงาน มีการย้ายงานจากบริษัทหนึ่งไปยังบริษัทอีกแห่งหนึ่งเสมอ ได้รับค่าจ้างแรงงานเป็นเงินสด (รายวัน รายสัปดาห์ หรือรายเดือน) และพนักงานของบริษัทหนึ่ง ๆ อาจมาจากถิ่นกำเนิดต่างกันและมีขนบธรรมเนียมประเพณีต่างกัน เป็นต้น สำหรับพนักงานระดับกลางและระดับสูงนั้นจะต้องได้รับการฝึกฝนมาจากสถาบันการศึกษาชั้นสูง เช่น ต้องเรียนจบชั้น ปวส. ปวช. และปริญญาตรี-โท-เอก ในสาขาวิชาเฉพาะเพื่อนำความรู้ที่ได้รับมาใช้ในการปฏิบัติงานในตำแหน่งงานที่ทำ

ในแผนพัฒนาประเทศของสังคมด้อยพัฒนานี้ ได้มีการเชื่อใจให้บริษัทข้ามชาติเข้ามาลงทุนเพื่อผลิตสินค้าและรัฐบาลได้ให้สิทธิพิเศษทางด้านภาษีอากร รวมทั้งให้ความมั่นใจว่าจะไม่โอนกิจการเป็นของรัฐ ดังนั้น บริษัทข้ามชาติจึงเข้ามาลงทุนในประเทศด้อยพัฒนาและปรับตัวให้สอดคล้องกับยุทธศาสตร์การพัฒนาทั้งที่เป็น "การผลิตเพื่อทดแทนการนำเข้า" และ "การผลิตเพื่อส่งออก" ดังที่ได้อธิบายอย่างละเอียดในหัวข้อข้างต้น ปัจจุบัน รัฐบาลของประเทศด้อยพัฒนามักกำหนดให้บริษัทข้ามชาติร่วมลงทุนกับผู้ประกอบการภายในประเทศและบังคับให้นักธุรกิจภายในประเทศถือหุ้นของกิจการธุรกิจมากกว่าผู้ประกอบการต่างชาติ (เช่น นักธุรกิจภายในจะถือหุ้นไม่ต่ำกว่าร้อยละ 51 ส่วนนักธุรกิจต่างชาติถือหุ้นได้ไม่เกินร้อยละ 49) ทั้งนี้ เพื่อให้ผลประโยชน์ในการทำธุรกิจตกอยู่กับคนในประเทศมากกว่า อย่างไรก็ตาม กฎหมายเหล่านี้มักมีการหลีกเลี่ยงโดยนายทุนภายในอาจถือหุ้นแต่เพียงในนาม (หุ้นลม) ในขณะที่บริษัทข้ามชาติมีบทบาทและอิทธิพลสำคัญทั้งในด้านเงินลงทุน เทคนิคการผลิต และการตลาดเกือบทั้งหมด

การลงทุนของบริษัทข้ามชาตินี้มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงการประกอบอาชีพของคนในประเทศก่อนอุตสาหกรรมมากและเป็นแหล่งจ้างงานที่สำคัญดังที่กล่าวแล้วในหัวข้อก่อนหน้านี้

นอกจากงานประเภทต่าง ๆ ดังที่เพิ่งกล่าวถึงแล้ว กิจการที่เกิดขึ้นและขยายตัวอย่างรวดเร็วเพื่อให้บริการแก่ธุรกิจอุตสาหกรรมที่เจริญเติบโต ได้แก่ ธนาคาร บริษัทเงินทุนและสถาบันการเงิน และการขนส่ง รวมทั้งกิจการของภาคเอกชนที่ก่อตั้งขึ้นเพื่อผลิตสินค้าบริโภคอุปโภค การรักษาพยาบาล การรักษาความปลอดภัย (บริษัทเกี่ยวกับการจัดเวรยาม) ธุรกิจบ้านจัดสรร สถานพยาบาล และเลี้ยงเด็กก่อนวัยเรียน ฯลฯ ธุรกิจเหล่านี้ได้เกิดขึ้นมากมาย และแบ่งขอยสลับซับซ้อนมากยิ่งขึ้น

สรุป

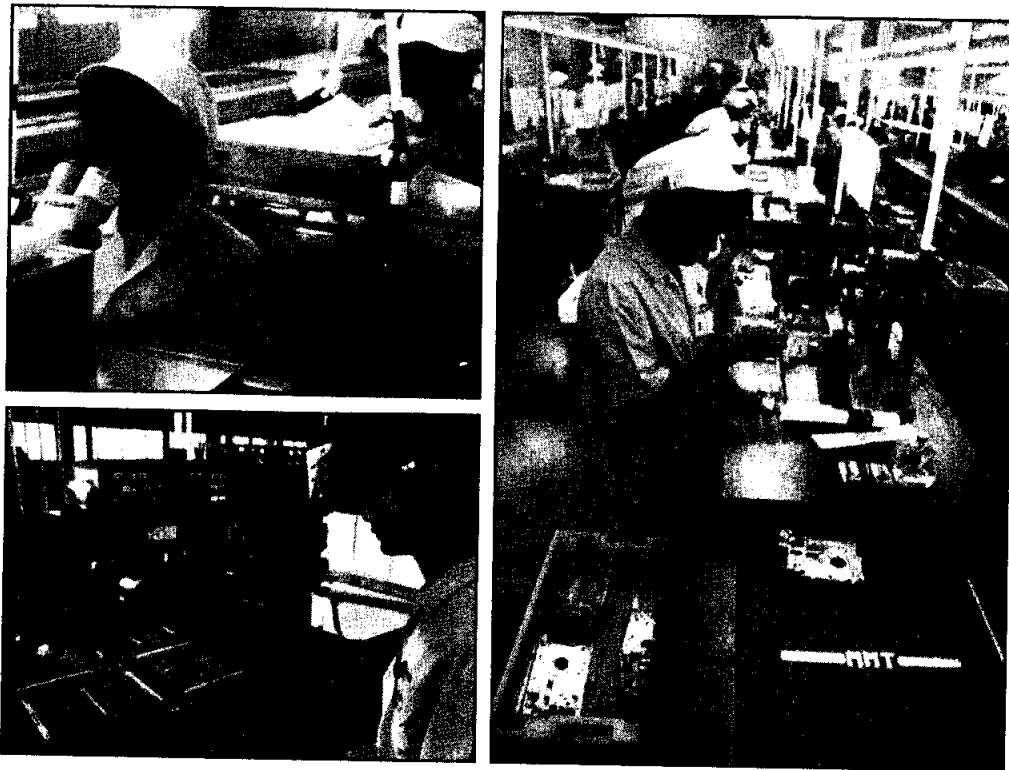
บทนี้ได้วิเคราะห์ถึงการเปลี่ยนแปลงในสังคมก่อนอุตสาหกรรมที่ยังผลให้การประกอบอาชีพของคนผันแปรตามไปด้วย การเปลี่ยนแปลงที่กล่าวถึงนี้ได้จำแนกตามมูลเหตุ ซึ่งแบ่งออกเป็น 3 ประเภท คือ จากปัจจัยภายใน จากปัจจัยภายนอก และจากการสังเคราะห์ระหว่างปัจจัยภายในและภายนอก สาเหตุเหล่านี้มีอิทธิพลและทำให้แนวทางการประกอบอาชีพได้เปลี่ยนจากการผลิตเพื่อเลี้ยงตนเองและสมาชิกของสังคมเล็ก ๆ มาเป็นการผลิตแบบการค้า และเป็นการทำงานที่มีเหตุมีผลตามหลัก เศรษฐศาสตร์การผลิตแบบทุนนิยมและมีการตั้งระบบ เศรษฐกิจชนบทและสังคมค่อยพัฒนาเข้าสู่ระบบ เศรษฐกิจของโลกเป็นบางส่วน

ผลที่บังเกิดขึ้นในสังคมก่อนอุตสาหกรรมปัจจุบัน ได้แก่ เกิดลักษณะ เศรษฐกิจแบบกึ่งก่อนอุตสาหกรรม-กึ่งอุตสาหกรรม กล่าวคือ สมาชิกของสังคมกลุ่มหนึ่งยังคงทำการผลิตแบบเลี้ยงตัวเองโดยคนกลุ่มนี้อาศัยอยู่ในชนบทที่ทำการ เกษตรกรรมและนำผลผลิตไปเลี้ยงครอบครัวเป็นหลัก หากมีผลผลิตเหลือกินเหลือใช้ก็จะนำออกขายบ้าง ส่วนสมาชิกของสังคมอีกกลุ่มหนึ่งจะทำการผลิตเพื่อการค้าและได้ว่าจ้างคนงานมาช่วยทำหน้าที่ในการผลิตและจัดจำหน่าย คนกลุ่มนี้ได้รับอิทธิพลโดยตรงจากชาติตะวันตกที่นำระบบ เศรษฐกิจแบบทุนนิยมมาใช้ อนึ่ง บริษัทข้ามชาติต่างก็รณรงค์เพื่อขยายฐานการผลิตและตลาดสินค้าของตนในสังคมด้อยพัฒนาทั่วโลก อันเป็นการเร่งให้ระบบ เศรษฐกิจของโลก เข้ามามีอิทธิพลเหนือรัฐกำลังพัฒนาทั้งหลาย

ลักษณะเศรษฐกิจแบบกึ่งก่อนอุตสาหกรรม-กึ่งอุตสาหกรรมนี้เป็นขั้นตอนหนึ่งของกระบวนการเปลี่ยนสังคมด้อยพัฒนาเป็นสังคมอุตสาหกรรมทุนนิยม ซึ่งในยุคแรกนั้นประเทศอุตสาหกรรมยุโรปตะวันตกได้ผลักดันด้วยการยึดครองเป็นอาณานิคม ในยุคต่อมาเมื่อสังคมเหล่านี้กลายเป็นประเทศเอกราชแล้ว รัฐบาลของประเทศเกิดใหม่เหล่านี้ได้สร้างแผนพัฒนาประเทศขึ้นเพื่อเร่งรัดให้สังคมของตนกลายเป็นสังคมอุตสาหกรรมโดยการใช้ยุทธวิธีการพัฒนาและระดมการลงทุนทุกทางเพื่อให้บรรลุเป้าหมาย อย่างไรก็ตาม กระบวนการเปลี่ยนสังคมยังไม่เสร็จสิ้น จึงทำให้สภาพกึ่งก่อนอุตสาหกรรม-กึ่งอุตสาหกรรมเกิดขึ้นดังที่ปรากฏอยู่ทั่วโลกในปัจจุบัน

ปรากฏการณ์อีกประเภทหนึ่งที่เกิดขึ้น ได้แก่ สังคมบางสังคมได้รับความสำเร็จในการพัฒนาจนทำให้ประเทศก้าวไปสู่สังคมอุตสาหกรรมไปแล้ว เช่น ประเทศญี่ปุ่น และบางประเทศ

อยู่ในขั้นสังคมอุตสาหกรรมใหม่ (newly industrialized country) อาทิเช่น เกาหลีใต้
ไต้หวัน ฮองกง สิงคโปร์ (นักวิชาการบางคนถือว่า เม็กซิโก บราซิล และอาร์เจนตินา อยู่ชั้นนี้
ด้วย) ทั้งนี้ เพราะประเทศเหล่านี้สามารถส่งออกสินค้าอุตสาหกรรมที่มีมูลค่ามากกว่าสินค้า
เกษตรกรรม ส่วนประเทศในกลุ่มอาเซียน (ไทย มาเลเซีย ฟิลิปปินส์ อินโดนีเซีย และบรูไน)
อยู่ในขั้นที่กำลังจะก้าวไปสู่สังคมอุตสาหกรรมใหม่ ดังนั้น จึงเป็นเรื่องน่าสนใจที่จะศึกษาให้
ละเอียดต่อไป

เชิงอรรถที่ 3

(1) Harry Mogdoff, **Imperialism : From the Colonial Age to the Present.** (New York : Monthly Review Press, 1978) ; Samir Amin, **Accumulation on a World Scale, Vol. 1 Vol. 2.** (New York : Monthly Review Press, 1974) ; V.I. Lenin, **Imperialism : The Highest Stage of Capitalism.** (Peking : Foreign Languages Press, 1975).

(2) Andre G. Frank, **World Accumulation 1492-1789.** (New York : Monthly Review Press, 1978)

(3) ผู้สนใจศึกษาตัวอย่างกรณีภาคเหนือของไทย อาจหาอ่านได้จาก ปลาย้อ ชนะนนท์, **พ้อค้ากับการพัฒนาระบบทุนนิยมในภาคเหนือ พ.ศ. 2464-2523.** (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2520), หน้า 1-17.

(4) Rhys Jenkins, **Transnational Corporations and Uneven Development.** (London : Methuen, 1987). pp. 3-8.

(5) อ่างใน สุวินัย ภรณวลัย, ทฤษฎีบริษัทข้ามชาติ, รายงานวิจัยหมายเลขที่ 61 คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (กันยายน. 2530), หน้า 19-26.

(6) Samir Amin and et. al., **Dynamics of Global Crisis.** (New York : Monthly Review Press, 1982). p. 9.

(7) Peter J. Katzenstein, **Small States in the World Market : Industrial Policy in Europe.** (New York : Cornell University Press, 1985) ; ESCAP/UNCTC Joint Unit on Transnational Corporations, **Asia-Pacific, TNC Review** (หลายเล่ม เช่น เล่มที่ 1 พิมพ์เมื่อเดือนมกราคม ค.ศ. 1986 และเล่มที่ 5 พิมพ์เมื่อเดือนมกราคม ค.ศ. 1988) เอกสารดังกล่าวมีบทความเกี่ยวกับอิทธิพลของบริษัทข้ามชาติต่อประเทศในแถบเอเชียและแปซิฟิกในแง่ต่าง ๆ กัน ซึ่งการเสนอบทความบางหมื่นแนวโน้มที่จะกล่าวถึงผลดีที่ประเทศกำลังพัฒนาได้รับ

(8) สุวินัย ภรณวลัย, **อ้างแล้ว,** หน้า 279.

(9) David Barkin, "Rural Development and Development Bureaucracies : The Mexican Situation," ; Damrong Thandee, "Thai Development Bureaucracies and Rural Development," **The Hidden Crisis in Development : Development Bureaucracies** edited by P.Q. van Ufford, D. Kruijt and T. Downing (Amsterdam : Free University Press, 1988) pp. 115-158.

(10) ในที่นี้จะไม่ขอล่าวอย่างละเอียดในเรื่องการกระจุกตัวของทรัพย์สินและความ เป็นเจ้าของกิจการขนาดใหญ่ในประเทศกำลังพัฒนา ผู้สนใจหาอ่านได้จาก เกริกเกียรติ พิพัฒน์- เสรีธรรม, **วิเคราะห์ลักษณะของการเป็นเจ้าของธุรกิจขนาดใหญ่ในประเทศไทย**. เอกสารวิจัย หมายเลข 14 สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (2525); Chalmers Johnson, "Political Institutions and Economic Performance: The Government Business Relationship in Japan, South Korea, and Taiwan," **Asian Economic Development: Present and Future** edited by R.A. Scalapino, S. Sato and J. Wannandi. Institute of East Asian Studies Paper No.14, University of California, Berkeley (1985).

(11) Merilee S. Grindle, "Policy Content and Context in Implementation," in her (ed.) **Politics and Policy Implementation in the Third World**. (Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1980), pp. 3-39. ; ไพรัตน์ เศษะรินทร์, **การบริหารงานพัฒนาชนบท**. (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2524); วารินทร์ วงศ์หาญเชาวน์ และประโยชน์ เจริญสุข, **แนวทางแผนพัฒนาประเทศ พ.ศ. 2530-2534 ฉบับมวลชนและชุมชนเป็นศูนย์กลาง**. (กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529).

(12) Robert T. Nakamura and F. Smallwood, **The Politics of Policy Implementation**. (New York: St. Martin's Press, 1980), pp. 31-32.

(13) ตัวบุคคลที่กล่าวถึงนี้เป็นส่วนประกอบสำคัญของ "รัฐ" เพราะเป็นผู้ปฏิบัติงาน ในตำแหน่งหน้าที่ในสถาบันต่าง ๆ ของรัฐ ซึ่งจะยังผลให้รัฐสร้างนโยบายและดำเนินงานให้เป็น ไปตามทิศทางของกลุ่มคนเหล่านั้น ดู คำรงค์ ฐานดี, **รัฐกับการพัฒนา: ทฤษฎีและประสบการณ์ของประเทศในเอเชีย**. (กรุงเทพฯ: สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530); ชัยอนันต์ สมุทวณิช, **รัฐ**. (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530).

(14) Robert P. Clark, **Power and Policy in the Third World**. (New York: John Wiley and Sons, 1978), pp. 107-151.

(15) คำรงค์ ฐานดี, "เกาหลีใต้: ทางเลือกในการพัฒนาประเทศ," **วารสารวิจัย**. ปีที่ 11 ฉบับที่ 2 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2530) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, หน้า 101-117.

(16) วิวัฒน์ชัย อัดถากร, "ลัทธิการเมืองและยุทธศาสตร์การพัฒนาของญี่ปุ่น," **ลัทธิการเมืองและยุทธศาสตร์ในการพัฒนา**. หน่วยที่ 4 สาขาวิชารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัย ธรรมมาธิราช (2532), หน้า 110-147.

(17) ธารทอง ทองสวัสดิ์, "ลัทธิการเมืองและยุทธศาสตร์การพัฒนาของยูโกสลาเวีย," **เพ็ญอ้าง.** หน้าที่ 5, หน้า 151-195; ผู้สนใจเรื่องยุทธศาสตร์การพัฒนาของประเทศต่าง ๆ อาจหาอ่านได้จากเอกสารชุดนี้ (จำนวน 2 เล่ม) ซึ่งได้กล่าวถึงการพัฒนาของประเทศญี่ปุ่น อินเดีย จีน ไต้หวัน ไทย ฟิลิปปินส์ อินโดนีเซีย ทัชชานีเย ลาตินอเมริกา และยูโกสลาเวีย เป็นต้น

(18) สำนักงานสถิติแห่งชาติ, **สมุดสถิติรายปี-ประเทศไทย 2531.** (ฉบับย่อ), หน้า 127.

